

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

**PROJEKT: „Utworzenie ponadnarodowej sieci świadczeniodawców
usług edukacyjnych dla dorosłych w celu promowania włączenia społecznego
grup szczególnie wrażliwych” – STEP UP**

Projekt Nr 621376-EPP-1-2020-1-EL-EPPKA3-IPI-SOC-IN

PODRĘCZNIK: PROJEKTOWANIE I ZAPEWNIANIE AKTYWNOŚCI ARTYSTYCZNEJ I KULTURALNEJ GRUPOM WRAŻLIWYM

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Wparcie Komisji Europejskiej w wydaniu niniejszej publikacji nie stanowi poparcia dla treści, które odzwierciedlają jedynie poglądy autorów i Komisja nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie informacji w niej zawartych.

AUTORZY, KTÓRZY WNIĘŚLI WKŁAD DO NINIEJSZEGO PODRĘCZNIKA:

Carla Almeida (Centro Social de Soutelo)

Daniela Pires (Centro Social de Soutelo)

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Susana Pereira (Centro Social de Soutelo)

Dimitris Ntontis (Equal Society)

Olga Drellia (Equal Society)

Alberto Vázquez (Espacio Rojo)

Carina Moreira (Espacio Rojo)

Atilla Farkas (Nytott Kör Egyesület)

Kinga Mihócsa (Nytott Kör Egyesület)

Zsófia Jozifek (Nytott Kör Egyesület)

Jolanta Kajmowicz-Sopicka (Teatr Grodzki)

Maria Schejbal-Cytawa (Teatr Grodzki)

Alicja Nyziak (Polski Związek Niewidomych)

Ahmet Öncel (Utopia Education and Art)

Bengü Ergin Balta (Utopia Education and Art)

Ezgi Bilgin (Utopia Education and Art)

PROJEKT GRAFICZNY:

Dilara Vardar (Utopia Education and Art)

SPIS TREŚCI

O TYM PODRĘCZNIKU

KRÓTKA PREZENTACJA PROJEKTU STEP UP

CZĘŚĆ 1: Edukacja dorosłych i grupy wrażliwe

1.1 Edukacja dorosłych jako podejście do uczenia się przez całe życie

1.2 Uczenie się przez doświadczenie w edukacji dorosłych

1.3 Włączające podejście do edukacji dorosłych

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

CZĘŚĆ 2: Wykorzystywanie zajęć artystycznych i kulturalnych jako narzędzia w edukacji dorosłych z grup szczególnie wrażliwych

2.1 Wpływ sztuki i kultury na samopoczucie fizyczne i emocjonalne

2.2 Wykorzystywanie działań artystycznych i kulturalnych do promowania integracji społecznej grup szczególnie wrażliwych

CZĘŚĆ 3: Projektowanie i realizacja działań artystycznych i kulturalnych jako metoda edukacyjna dla grup wrażliwych

3.1 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla osób bezdomnych

3.1.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

3.1.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

3.1.3 Opracowanie programu szkoleniowego

3.1.4 Jak ocenić program szkoleniowy

3.2 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla osób z dysfunkcją wzroku

3.2.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

3.2.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

3.2.3 Opracowanie programu szkoleniowego

3.2.4 Jak ocenić program szkoleniowy

3.3 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym

3.3.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

3.3.2 Organizowanie zajęć artystycznych i kulturalnych

3.3.3 Opracowanie programu szkoleniowego

3.3.4 Jak ocenić program szkoleniowy

3.4 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla kobiet z niepełnosprawnościami i pełnosprawnych

3.4.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

3.4.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

3.4.3 Opracowanie programu szkoleniowego

3.4.4 Jak ocenić program szkoleniowy

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

3.5 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla osób z niepełnosprawnością psychiczną i fizyczną, osób objętych opieką psychiatryczną, młodych dorosłych o niskich dochodach

3.5.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

3.5.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

3.5.3 Opracowanie programu szkoleniowego

3.5.4 Jak ocenić program szkoleniowy

3.6 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla młodych dorosłych w niekorzystnej sytuacji ekonomicznej i seniorów

3.6.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

3.6.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

3.6.3 Opracowanie programu szkoleniowego

3.6.4 Jak ocenić program szkoleniowy

CZĘŚĆ 4: Jak zapewnić szkolenie osobom z wrażliwych grup, którzy sami chcą zostać trenerami

KONKLUZJA

O TYM PODRĘCZNIKU

Niniejszy podręcznik został opracowany w ramach projektu „**Utworzenie ponadnarodowej sieci świadczeniodawców edukacji dorosłych na rzecz promowania włączenia społecznego grup szczególnie wrażliwych/ STEP UP**” (<https://www.stepupart.eu/index.php>); zawiera wytyczne i wskazówki dotyczące projektowania i realizacji działań artystycznych i kulturalnych skierowanych do określonych grup wrażliwych, a zwłaszcza takich jak:

- Osoby z wadami wzroku, w tym osoby niewidome
- Osoby z problemami zdrowia psychicznego
- Osoby z niepełnosprawnością intelektualną
- Bezdomni
- Kobiety, w tym migrantki

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

- Osoby o niskich dochodach, w tym osoby młode
- Seniorzy

W szczególności podręcznik ma na celu dostarczenie praktycznych informacji i wskazówek opartych na doświadczeniach partnerów z realizacji określonych działań artystycznych i kulturalnych z udziałem wyżej wymienionych grup wrażliwych; sugestie te pogrupowano w następujący sposób:

- Metodologia projektowania działań artystycznych i kulturalnych odpowiadających potrzebom grup docelowych,
- Sposoby dotarcia do grup docelowych i podtrzymywania ich zainteresowania uczestnictwem w zajęciach kulturalnych,
- Opracowywanie programów szkoleniowych dla grup docelowych,
- Sposoby oceny tych programów szkoleniowych.
- Jak zapewnić szkolenie tym przedstawicielom defaworyzowanych grup, którzy sami chcą zostać trenerami.

Trenerzy i instruktorzy muszą przyjąć różnicowane podejścia do tych defaworyzowanych grup w zależności od ich potrzeb. Dlatego podręcznik zawiera konkretne wskazówki dotyczące zaangażowania każdej grupy docelowej w działania kulturalne i artystyczne.

Ogólnie rzecz biorąc, podręcznik ma na celu dotarcie do, pracowników socjalnych, wolontariuszy i badaczy oraz edukatorów osób dorosłych, którzy pracują lub rozważają pracę z wyżej wymienionymi grupami wrażliwymi, aby wzmocnić ich pozycję i wspierać ich w opracowywaniu i wdrażaniu odpowiednich działań artystycznych i kulturalnych o wysokiej jakości i sile oddziaływania.

KRÓTKA PREZENTACJA PROJEKTU STEP UP

Projekt Step Up jest współfinansowany z programu Unii Europejskiej Erasmus+. Jego nadrzędny cel to utworzenie nowej ponadnarodowej sieci podmiotów, które organizują nieformalne i poza formalne działania edukacyjne dla dorosłych,

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

pracując głównie nad promowaniem integracji społecznej defaworyzowanych dorosłych uczących się.

Szczególnym celem projektu jest wspieranie europejskiej współpracy między instytucjami zajmującymi się edukacją dorosłych, które pracują z określonymi grupami słuchaczy edukacji dorosłych i grupami szczególnie wrażliwymi.

Sieć ułatwia współpracę i wymianę doświadczeń między uczestniczącymi organizacjami. Promuje rolę kultury i sztuki, w kontekście edukacji dorosłych, w usprawnianiu procesu integracji społecznej grup słabszych.

Szczegółowym celem projektu jest wspieranie europejskiej współpracy między instytucjami zajmującymi się edukacją dorosłych, pracującymi z określonymi grupami uczestników edukacji dorosłych i grupami szczególnie wrażliwymi.

Sieć ułatwia współpracę i wymianę doświadczeń między uczestniczącymi organizacjami. Promuje rolę kultury i sztuki, w kontekście edukacji dorosłych, w ograniczaniu procesu integracji społecznej grup słabszych.

Projekt jest realizowany przez:

- Bielskie Stowarzyszenie Artystyczne Teatr Grodzki, **Polska**
- Centro Social de Soutelo, **Portugalia**
- Equal Society, **Grecja**
- Espacio Rojo, **Hiszpania**
- Nyitott Kör Egyesület, **Węgry**
- Oba Ütopya Eğitim Sanat Ve Medya Ticaret Limited Şirketi (aka. Utopia Education and Art), **Turcja**.

CZĘŚĆ 1

Edukacja dorosłych i grupy zagrożone wykluczeniem

1.1 Edukacja dorosłych jako podejście do uczenia się przez całe życie

Zdefiniowanie edukacji dorosłych zależy od tego, na jakim etapie się znajdujemy. Istnieje wiele przykładów tego, jak ludzie tego doświadczają: zajęcia sportowe lub dotyczące samopoczucia kilka razy w tygodniu w domu kultury, programy kształcenia ustawicznego dla pracowników, zajęcia plastyczne i językowe

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

organizowane przez gminy dla mieszkańców oraz prywatne lub samodzielnie finansowane przez uczestników z własnych środków - kursy rozwojowe doskonalące umiejętności społeczne oraz szkolenia służące pozyskiwaniu nowych umiejętności zawodowych. To tylko kilka przykładów ilustrujących, jak wiele elementów obejmuje dziedzina edukacji dorosłych. Poza tym praca z dorosłymi na ogół wymaga rozwijania pewnej zorganizowanej i edukacyjnej aktywności.

Ponadto edukacja dorosłych różni się od uczenia się dorosłych. Osoba, która próbuje przezwyciężyć chorobę, może wiele się nauczyć, czytając książki i artykuły, wyszukując informacje online i słuchając innych osób zmagających się z tą samą chorobą. Jest to proces, w którym uczenie się dorosłej osoby odbywa się w oparciu o doświadczenia z jej prawdziwego życia. Z drugiej strony, jeśli ta sama osoba uczestniczy w programie edukacji pacjenta lub grupie samopomocy skupiającej się na określonej chorobie, proces ten stanowi przykład edukacji dorosłych. Różnica polega na tym, że programy tego rodzaju to systematyczne, zorganizowane wydarzenia, których celem jest nauka. O ile więc uczenie się może przebiegać samorzutnie i incydentalnie albo poprzez udział w zaplanowanych zajęciach edukacyjnych, to **tylko te planowo zorganizowane działania nazywane są edukacją dorosłych**. Merriam i Brockett definiują edukację dorosłych jako „działania celowo zaprojektowane, aby doprowadzić do uczenia się wśród osób, których wiek, role społeczne lub samoocena określają ich jako dorosłych”. (2007: 8)¹

Przy tak wielu dorosłych zainteresowanych angażowaniem się w środowiska edukacyjne, które obejmują wszystko, od podstawowej umiejętności czytania do samorealizacji, termin „edukacja dorosłych” jest również używany do uczenia się przez całe życie poza tradycyjnym kształceniem systemowym. Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) zauważa, że edukacja dorosłych jest „**cały układ zorganizowanych procesów edukacyjnych; niezależnie od treści, poziomu lub metody, formalnej lub innej**”. W ramach tych procesów dorośli „**podnoszą swoje kwalifikacje techniczne lub zawodowe, dalej rozwijają swoje umiejętności, wzbogacają swoją wiedzę**”.²

¹ Merriam, Sharan B. & Brockett, Ralph G. (2007). The Profession and Practice of Adult Education: An Introduction. Jossey-Bass, 2007, p. 3-8.

² International Standard Classification of Education (ISCED 1997). Available at: <https://unevoc.unesco.org/home/TVETipedia+Glossary/filt=all/id=41>, 08.08.2022.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

W szczególności edukacja dorosłych odzwierciedla podejście do uczenia się i nauczania, które zakłada, że dorośli mogą i chcą się uczyć. Dorośli - zgodnie ze swoimi potrzebami – mogą wybierać zarówno przedmiot, którego chcieliby się uczyć i jak formę uczenia się oraz odpowiadają za ciągłość procesu. **W obecnym kontekście społeczno-kulturowym na kształcenie dorosłych - poza osobistymi potrzebami i zainteresowaniami uczących się - mają wpływ demografia, globalizacja i technologia.**³ Bez wątplenia istnieje wiele sposobów i kontekstów, w których dana osoba się uczy, jak wspomniano w poprzednich akapitach, a obecnie istnieją trzy klasyfikacje rodzajów edukacji:

Kształcenie formalne to podstawowe wykształcenie szkolne/akademickie w instytucjach o ustrukturyzowanym i zaplanowanym programie nauczania. Proces uczenia się jest zazwyczaj nadzorowany, oceniany przy użyciu stopni i potwierdzany certyfikatami.

Kształcenie pozaformalne składa się ze zorganizowanych i ustrukturyzowanych możliwości uczenia się zaprojektowanych dla grupy docelowej w celu osiągnięcia zestawu celów edukacyjnych. Nauka może odbywać się w dowolnym miejscu odpowiednim dla tego procesu, w klasie lub poza nią, w domach kultury, muzeach, przestrzeniach artystycznych i pod gołym niebem. Ogólnie rzecz biorąc, **edukacja pozaformalna jest skoncentrowana na uczących się, otwarta i elastyczna w stosunku do ich potrzeb i zainteresowań oraz można ją dostosować do zmieniających się potrzeb jednostek i społeczeństw.**⁴

Kształcenie nieformalne oznacza ciągłe uczenie się poza zinstytucjonalizowanymi przedsięwzięciami, także w życiu codziennym, gdzie uczący się i nauczyciele angażują się w aktualne problemy i zaspokajanie podstawowych potrzeb oraz tworzą nową wiedzę. Edukacja nieformalna **opiera się na doświadczeniu: obserwacje, odkrywanie, próby i błędy są uważane za bardzo ważne dla uczenia się, które następuje we wszelkich okolicznościach (w rodzinie, wśród przyjaciół lub w środowisku pracy) i nie ma zajęć, ewidencjonowania frekwencji ani ocen.**⁵

³ Baumgartner, Sharan B. Merriam, Rosemary S. Cafarella, Lisa M. (2007). Learning in adulthood: a comprehensive guide (3rd ed.). San Francisco: Jossey-Bass. p. 7.

⁴ Grajcevci, Albulene & Shala, Arif. (2016). Formal and Non-Formal Education in the New Era, *Action Researcher in Education*, issue 7, p. 120.

⁵ Cross, J. (2007). Informal learning: Rediscovering the natural pathways that inspire Innovation and Performance. San Francisco Pfeiffer, p. 16-17.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Zgodnie z opublikowanym przez **Bank Światowy** w 2019 r. **Raportem o rozwoju świata: O zmieniającej się naturze pracy**, zdolność adaptacji, krytyczne myślenie, rozwiązywanie problemów, ciekawość i kreatywność to umiejętności poznawcze i społeczno-behawioralne wysoko cenione na rynku pracy. W takim kontekście programy edukacji dorosłych są niezbędne, aby pomagać starszym pracownikom w rozwijaniu i aktualizowaniu ich umiejętności oraz poprawiać ich zdolności adaptacji do przyszłego życia zawodowego.⁶

W wyniku rozwoju technologicznego i przemian społecznych **edukacja ustawiczna stała się obowiązkowa, a jednocześnie dostępna dla każdego**. Dla przyszłości narodów i krajów edukacja dorosłych jest równie ważna jak edukacja dzieci i młodzieży. Zatem edukacja nie może ograniczać się do środowiska szkolnego lub tylko uczenia się w dzieciństwie i młodości. Co więcej, zgromadzona wiedza, doświadczenie życiowe i zawodowe mają duże znaczenie, a większość dorosłych jest na ogół zmotywowana do nauki. Doświadczenie życiowe i potrzeby informacyjne stanowią podstawę uczenia się. Dlatego kształcenie dorosłych różni się od tradycyjnej i zinstytucjonalizowanej edukacji i jest określane jako „**andragogika**”. Pedagog Eduard C. Lindeman, znany ze swojego pionierskiego wkładu w kształcenie dorosłych, uważał, że ta edukacja powinna pozostawać w harmonii z życiem, powinna opierać się na ideach pozaakademickich i niezawodowych, skupiać się na prawdziwym życiu i doceniać potrzeby, zainteresowania i doświadczenia uczących się osób. Jak stwierdził Lindeman, „edukacja to życie – a nie tylko przygotowanie do dziwnego rodzaju życia w przyszłości ... **całe życie jest uczeniem się, dlatego edukacja nie może mieć końca**. To nowe przedsięwzięcie nazywa się edukacją dorosłych nie dlatego, że ogranicza się do dorosłych, ale z tego powodu, że dorobłość, dojrzałość określa jej granice”.⁷

1.2 Uczenie się przez doświadczenie w edukacji dorosłych

Uczenie się przez doświadczenie jest procesem partycypacyjnym, w którym jednostki „**uczą się przez działanie**” i zastanawiają się nad tym swoim doświadczeniem. Działania związane z nauką empiryczną mogą obejmować praktyczne eksperymenty, staże, praktyki, wycieczki

⁶ World Bank World Development Report 2019: The Changing Nature of Work. p. 72-82, available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/816281518818814423/pdf/2019-WDR-Report.pdf> / 10.08.2022.

⁷ Lindeman, Eduard (1926). The Meaning of Adult Education, New York: New Republic, p.4-5.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

terenowe, studia za granicą, badania, projekty krótko- lub długoterminowe, programy wymiany i inne. Programy uczenia się przez doświadczenie, które są dobrze zaplanowane, monitorowane i oceniane, **promują interdyscyplinarne uczenie się, zaangażowanie społeczne, rozwój zawodowy, świadomość kulturową, umiejętności przywódcze oraz inne umiejętności zawodowe i intelektualne.**⁸

David Kolb opublikował swój empiryczny model uczenia się w 1984 roku, a jego teoria odnosi się do dwóch poziomów: (I) **czteroetapowy cykl uczenia się** i (II) **cztery różne style uczenia się**. Teoria Kolba dotyczy głównie **wewnętrznych procesów poznawczych uczącej się osoby**, a jej nowe doświadczenia są źródłem nowych koncepcji. Efektywne uczenie się przebiega zgodnie z **cyklem czterech następujących etapów**: (1) posiadanie **konkretnego doświadczenia**, po którym następuje (2) **obserwacja i refleksja** nad tym doświadczeniem, która prowadzi do (3) uformowania się **abstrakcyjnych pojęć** (analiza) i **uogólnień** (wniosków), które są następnie (4) przedmiotem **aktywnego eksperymentowania** w przyszłych sytuacjach, co skutkuje nowymi doświadczeniami.

⁸ Kolb, A. David (2015). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development* [2 ed.], New Jersey: Pearson FT Press, p. 1-5.

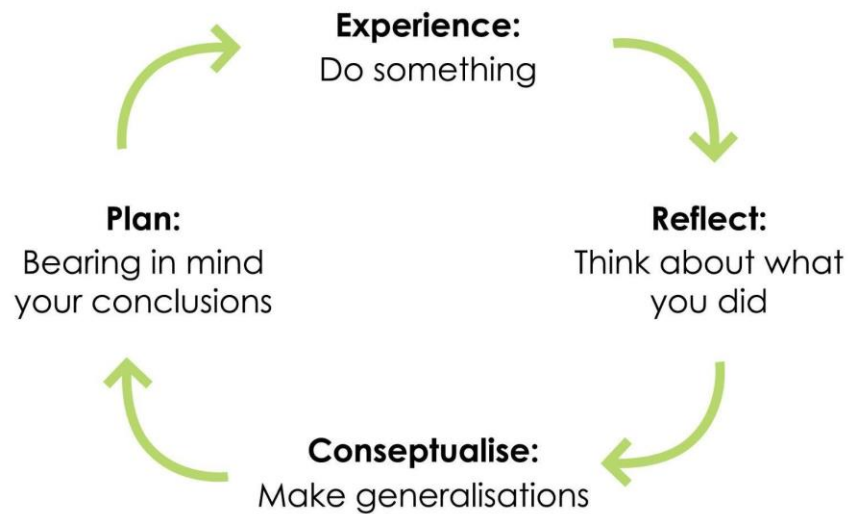

Diagram 1: Cykl uczenia się Kolba

źródło: na podstawie Kolb, A. David (2015). *Experiential Learning*, s.1-5.

Kolb wyjaśnia, że **różni ludzie w naturalny sposób uczą się w odmiennych stylach**. Na styl uczenia się danej osoby wpływają rozmaite czynniki, takie jak: środowisko społeczne, doświadczenia edukacyjne czy podstawowa struktura poznawcza jednostki. **Sposób, w jaki podchodzimy do zadania, reagujemy emocjonalnie albo w jaki myślimy lub czujemy, jest wyjątkowy**. Niektórzy wolą aktywne eksperymentowanie – po prostu robienie; inni preferują refleksyjną obserwację – po prostu oglądanie. Zaczynamy myśleć o tym, jak zareagować, gdy stajemy w obliczu nowego doświadczenia, a nasz styl uczenia się jest wynikiem takich wyborów.⁹

Pomagając dorosłym w procesie uczenia się, edukator pełni rolę facylitatora, który powinien **zadbać o to, aby treść została zaprojektowana i wdrożona w sposób, który każdej uczącej się osobie zapewni możliwość zaangażowania się zgodnie z jej własnym stylem uczenia się**. Ułatwianie

⁹ McLeod, S. A. (2017, Oct 24). Kolb - learning styles, dostępne pod adresem: <https://www.simplypsychology.org/learning-kolb.html> / 15.08.2022.

procesu uczenia się polega na wspieraniu uczących się, zapewnianiu im odpowiednich zasobów oraz bezpieczeństwa fizycznego. Spontaniczne rozpoznawanie i wykorzystywanie możliwości uczenia się, angażowanie się w trudne sytuacje oraz odkrywanie rozwiązań pomaga uczącemu się nawiązywać znaczące kontakty i czerpać autentyczną radość z procesu uczenia się.¹⁰

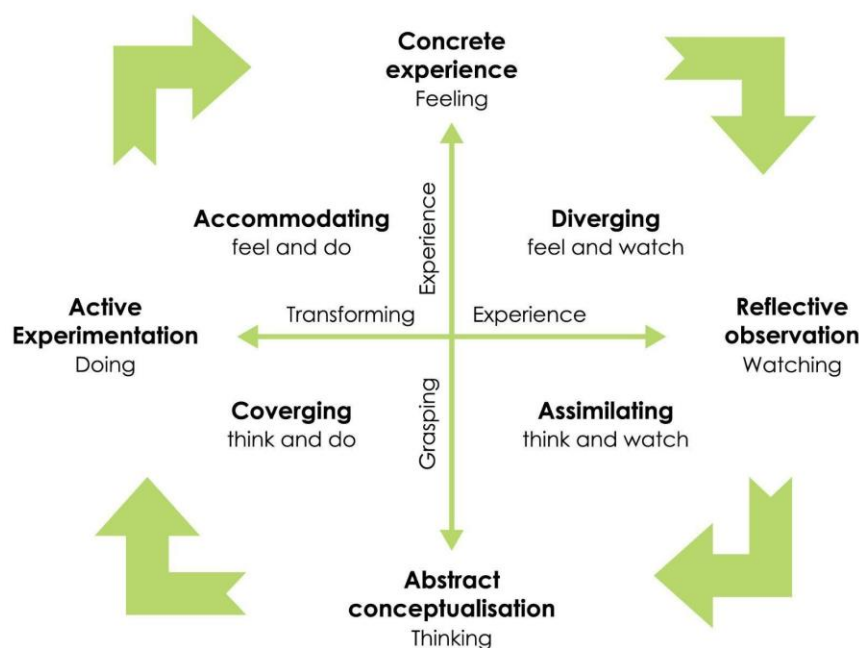

Diagram 2

źródło: na podstawie Kurt, Serhat (2020) 'Kolb's Experiential Learning Theory and Learning Styles', dostępne pod adresem: <https://educationaltechnology.net/kolbs-experiential-learning-theory-learning-styles/> 16.09.2022.

1.3 Włączające podejście do edukacji dorosłych

Uczestnictwo w uczeniu się dorosłych niesie ze sobą wiele korzyści, w tym wzrost płac, korzyści zdrowotne, udział obywatelski, wartość społeczną i

¹⁰ <https://www.bu.edu/ctl/guides/experiential-learning/> / 15.08.2022.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

większe szanse w życiu rodzinnym.¹¹ Chociaż dotyczy to wszystkich dorosłych, wśród wrażliwych grup zachodzą dramatyczne zmiany. Pojęcie bezbronności w dorosłości może mieć różne konteksty i perspektywy w zależności od społeczeństwa.

W ramach projektu Step Up **dorosły wymagający szczególnej troski/narażony na wykluczenie to ktoś, kto ukończył 18 lat i znajduje się w niekorzystnej sytuacji z powodu różnych czynników, takich jak wiek, płeć, zdolności, obywatelstwo, pochodzenie etniczne, stan zdrowia, dochód, religia lub przekonania, orientacja seksualna**. W zależności od tego, jak zdefiniujemy to pojęcie, każdy dorosły może być narażony na ryzyko wykluczenia.¹²

W przypadku edukacji dorosłych, kluczowa jest „**edukacja włączająca**”. Chociaż uczący mogą napotykać wyzwania, powinni mieć możliwość uczestniczenia w programach, które byłyby dla nich korzystne, skuteczne i praktycznie przydatne w ich życiu. Sukces edukacji włączającej osiąga się przede wszystkim poprzez akceptację i zrozumienie różnorodności uczących oraz dzięki dostosowaniu się do ich uwarunkowań, w wymiarze fizycznym, poznawczym, akademickim, społecznym i emocjonalnym. Bardzo ważne jest również, aby wszyscy uczący się mieli poczucie, że są mile widziani, dostali odpowiednie dla siebie wyzwania i wsparcie.¹³

Konferencja **Światowy Szczyt Rozwoju Społecznego**, która odbyła się w Kopenhadze w 1995 r. zdefiniowała społeczeństwo włączające jako „**społeczeństwo dla wszystkich**”, w którym wszystkie jednostki – osoby posiadające prawa i obowiązki - są upoważnione do aktywnego uczestnictwa [obywatelskiego] (Organizacja Narodów Zjednoczonych, 1995, pkt 66). Takie integracyjne społeczeństwa mają mechanizmy, które uwzględniają różnorodność i ułatwiają aktywny udział w życiu politycznym, gospodarczym i społecznym. Społeczeństwa te zapewniają **wszystkim równe szanse** przezwyciężenia różnic rasowych, płciowych, klasowych, pokoleniowych i regionalnych. Ponadto umożliwiają **każdemu pełną**

¹¹ <https://www.theguardian.com/public-leaders-network/2013/dec/12/councils-adult-education-learning-communities> / 15.08.2022

¹² Wave: Working With Adults Who Are Vulnerable – A Comparison Of Curricula, Policies And Constructions - Final Report, p.3-6, dostępne na stronie: <https://www.researchgate.net/publication/237048447> /15.08.2022.

¹³ Dale McManis, Lilla. <https://resilienteducator.com/classroom-resources/inclusive-education> /15.08.2022.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

realizację życiowego potencjału. Włączenie społeczne sprawia, że społeczeństwo jednocześnie promuje dobrostan jednostki, wzajemne zaufanie, przynależność i więź.¹⁴

Bank Światowy zdefiniował koncepcję integracji społecznej jako „proces poprawy warunków uczestnictwa jednostek i grup w społeczeństwie”. W raporcie „Integracja ma znaczenie: Podstawa wspólnego dobrobytu” Bank Światowy zauważa, że „włączenie społeczne dotyczy ludzkiego dobrostanu, wspólnego dobrobytu i sprawiedliwości społecznej”. Promowanie włączenia społecznego ma na celu osiągnięcie włączenia w trzech powiązanych obszarach: rynki, usługi i przestrzenie.¹⁵

Zobowiązanie, że nikt nie będzie pozostawiony w tyle, jest jednym z głównych elementów **Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 UNESCO**. Wpływ zmiany klimatu w nieproporcjonalny sposób wpływa na wrażliwe populacje, jeszcze bardziej pogłębiając nierówności. Agenda 2030 przewiduje pokojowe, sprawiedliwe i włączające społeczeństwa, w których wszyscy ludzie mogą wykorzystać swój potencjał w godności i równości. Walka z nierównościami jest powiązana z ambicjami wyeliminowania ubóstwa, ochrony planety i osiągnięcia trwałego wzrostu gospodarczego.

Budowanie włączających społeczeństw jest długotrwałym zobowiązaniem społeczności międzynarodowej i istotnym elementem nowego podejścia humanistycznego. **Spółeczeństwo integracyjne** to społeczeństwo dla wszystkich, w którym każda jednostka odgrywa aktywną rolę. Takie społeczeństwo opiera się na fundamentalnych wartościach **słuszności, równości, sprawiedliwości społecznej, praw i wolności człowieka** oraz na zasadach **tolerancji i akceptowania różnorodności**. Społeczeństwo integracyjne potrzebuje odpowiednich mechanizmów umożliwiających wszystkim jego obywatelom udział w podejmowaniu

¹⁴ <https://www.un.org/development/desa/socialperspectiveondevelopment/issues/social-integration.html>

¹⁵ World Bank (2013), *Inclusion matters: The foundation for shared prosperity*, New Frontiers of Social Policy, p. 51-53, available at: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/114561468154469371/pdf/Inclusion-matters-the-foundation-for-shared-prosperity.pdf> /15ç08.2022.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

decyzji, które wpływają na ich życie i ostatecznie kształtują ich wspólną przyszłość.¹⁶

W społecznie spójnym społeczeństwie wszystkie grupy miałyby poczucie przynależności, uczestnictwa, włączenia, uznania i prawowitości. Różnorodność jest powszechnie akceptowana, nawet jeśli społeczeństwa miałyby nie być jednorodne pod względem demograficznym, a **spójność społeczna zapewnia grupom wrażliwym aktywne role w społeczeństwie**.

Biorąc pod uwagę korzystne wyniki edukacji dorosłych, projektowanie i prowadzenie zajęć artystycznych i kulturalnych dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji może zbliżać ludzi, tworząc sprzyjającą włączeniu i kreatywną atmosferę, w której respektowane są wszystkie wartości i zasady, a pozycja uczestników zostaje wzmocniona.

CZĘŚĆ 2

Wykorzystywanie działań artystycznych i kulturalnych jako narzędzia w edukacji dorosłych z grup szczególnie wrażliwych

2.1 Wpływ sztuki i kultury na dobrostan fizyczny i emocjonalny

Działalność artystyczna i kulturalna to potężne narzędzia wspierające emocjonalny, psychiczny i fizyczny dobrostan grup szczególnie wrażliwych. Sztuka pomaga jednostkom wyrażać swoje ukryte uczucia i lęki w inny sposób niż komunikacja werbalna. Odkrywanie emocji **pomaga w poprawie zdrowia psychicznego, relaksacji, radzeniu sobie z zachowaniami, rozwijaniu umiejętności społecznych, pewności siebie i zachowań poznawczych**. Wdrażanie działań publicznych

¹⁶ <https://en.unesco.org/culture-development/transversal-approaches/social-inclusion> /13.09.2022

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

wykorzystujących sztukę i kulturę jako narzędzie może **poprawiać kreatywność, produktywność, świadomość, przedsiębiorczość kulturową, tożsamość, autentyczność, różnorodność kulturową i rozwój narodowy.**

Wiele badań naukowych sugeruje, że sztuka jest rodzajem języka wyrażania uczuć i myśli, który pomaga zrozumieć istotę osobowości. Gałęzie sztuki takie jak sztuki wizualne, pisarstwo, muzyka, dramat, taniec i ruch, mogą służyć jednostkom, zwłaszcza z grup wrażliwych, jako kreatywne narzędzia do swobodnego wyrażania siebie i ujawniania własnych emocji. Według Jill Leckey (2011) sztuka stanowi najbardziej wewnętrzny sposób ekspresji. Materiały artystyczne, takie jak papier, farba, ołówek i glina, są zalecane do stosowania w tej metodzie ekspresji, aby posługujące się nimi osoby mogły odkryć swoje uczucia.¹⁷

Jill Leckey (2011) i Inger Öster (2014)¹⁸ podkreśliły korzyści płynące z twórczych działań dla dobrego samopoczucia psychicznego i fizycznego. Badania wykazały, że angażowanie się w działania twórcze może **zmniejszyć stres i depresję** oraz może stać się narzędziem pomocniczym w łagodzeniu obciążenia chorobami przewlekłymi.

Ponadto zwiększenie dobrostanu psychicznego i rozwój umiejętności miękkich to inne korzyści, które wynikają z uczestnictwa w zajęciach artystycznych i kulturalnych. To fakt, że umiejętności techniczne są niezbędne do wejścia na rynek pracy. Jednak w ostatnim czasie trendy w zatrudnieniu wskazują na rosnące zapotrzebowanie na umiejętności miękkie (takie jak praca zespołowa, dobra komunikacja itp.), dlatego nie należy lekceważyć ich znaczenia. Umiejętności miękkie to nietechniczne umiejętności interpersonalne, które można rozwijać poza klasą za pomocą zajęć artystycznych i kulturalnych.

¹⁷ LECKEY, J. (2011). The Therapeutic Effectiveness of Creative Activities on Mental Well-Being: A Systematic Review of the Literature, *Journal of psychiatric and mental health nursing*, 18, 6, 501-509.

¹⁸ ÖSTER, I. (2014) Art Therapy During Radiotherapy – A Five-Year Follow-Up Study With Women Diagnosed With Breast Cancer, *The Arts in Psychotherapy*, 36-40

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Tworzenie, komunikowanie się, wyrażanie i symbolizowanie swoich emocji i potrzeb jest niezbędne dla dobrego samopoczucia fizycznego i emocjonalnego jednostek. Twórcze działania pozytywnie wpływają na jednostki, redukując stres i integrując ciało, umysł i ducha. Ponadto, jak twierdzą autorytety, sztuka przyczynia się do nabywania nowych **umiejętności miękkich**, utrzymywania większej wytrzymałości w doświadczeniach życiowych, pomaga **w przezwyciężaniu przeszłych traum**, takich jak ból fizyczny i emocjonalny oraz **w mierzeniu się z trudnymi sytuacjami i ze śmiercią**.

Oto kilka powiązanych przeglądów systematycznych:

W 2021 r. Laia Delfa-Lobato i jej współpracownicy badali korzyści płynące z działań artystycznych i kulturalnych dla osób z zaburzeniami poznawczymi. W tym przeglądzie systematycznym badacze skupili się na badaniu korzyści płynących z różnych modalności związanych ze sztuką i kulturą na podstawie dowodów ze 145 badań z innych baz danych. Wszystkie te badania obejmowały różne rodzaje działań artystycznych i kulturalnych. W międzyczasie wdrożyli wiele działań o różnym czasie trwania i częstotliwości.

Co ciekawe, dwadzieścia osiem opracowań uwzględniło **muzykoterapię** jako przedmiot przeprowadzonych badań. Siedem raportów wspomniało o **teatrze** (sztukach scenicznych) jako o pomocnym narzędziu do głębokiej analizy emocjonalnych i społecznych aspektów ludzkiej egzystencji. Docenianie i tworzenie **sztuk wizualnych** należało do najczęściej stosowanych interwencji, a sześćdziesiąt siedem badań lub recenzji wspomina o terapii wykorzystującej sztuki wizualne. Dwa badania kliniczne koncentrują się na działalności **garncarskiej**. Czterdzieści cztery badania obejmowały **terapię połączoną z tańcem**. Trzy opracowania poświęcono **twórczości literackiej**, a dziewięć artykułów dotyczyło **opowiadania historii**. Wreszcie, trzynaście badań klinicznych lub przeglądów dotyczyło więcej niż jednego rodzaju interwencji.

Niemniej jednak wszystkie te badania wykazały **terapeutycznie znaczącą poprawę w zakresie umiejętności społecznych** (socjalizacja, komunikacja,

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

samoocena), **zdolności poznawczych** (redukcja apatii, smutku, pobudzenia, lęku i depresji), **jakości życia, samopoczucia emocjonalnego i fizycznego**.¹⁹

Co więcej, w 2021 r. Rosie Perkins przeprowadziła w Wielkiej Brytanii badanie dotyczące znaczenia sztuki **dla więzi społecznych**. W badaniu wzięło udział 5892 dorosłych, którzy wypełnili kwestionariusz ewaluacyjny. Wyniki pokazały, że większość respondentów (82%) potwierdza, że podczas realizacji badania czuli społeczne więzi. Wyniki potwierdzają: „Zaangażowanie w sztukę może na różne sposoby wspierać poczucie społecznej więzi wśród dorosłych w Wielkiej Brytanii, dostarczając przekonujących dowodów na ważną rolę sztuki we wspieraniu **społecznego zdrowia publicznego**.”²⁰

Ponadto w 2018 r. Anita Jensen opublikowała badanie dotyczące wykorzystania inicjatyw artystycznych w celu poprawy zdrowia i samopoczucia psychicznego. Dokonała przeglądu dwudziestu badań skoncentrowanych na korzyściach z udziału w interwencjach artystycznych dotyczących problemów ze zdrowiem psychicznym i fizycznym.²¹

Podsumowując wszystkie te badania można stwierdzić, że zajęcia artystyczne i kulturalne przyczyniają się **do poprawy samopoczucia psychicznego, emocjonalnego i fizycznego** uczestników. Biorąc udział w zajęciach artystycznych i kulturalnych ludzie są bardziej skłonni do lepszego poznawania siebie, definiowania uczuć i potrzeb, budowania pewności siebie; wzrasta też ich motywacja.

2.2 Wykorzystywanie działań artystycznych i kulturalnych do promowania integracji społecznej grup zagrożonych wykluczeniem

Ekspresja artystyczna umożliwia ludziom wyrażanie siebie w wyjątkowy sposób, zachęcając ich do udziału w życiu kulturalnym, ułatwiając dostęp do kultury i

¹⁹ Lobato, L. (2021) Benefits of Cultural Activities on People With Cognitive Impairment: A Systematic Review, *Frontiers in Psychology*, 25 listopada 2021

Należy pamiętać, że **materiały uzupełniające** do tego artykułu można znaleźć w Internecie pod adresem: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.762392/full#supplementary-material> 20.08.2022

²⁰ Perkins R. (2021) Arts Engagement Supports Social Connectedness in Adulthood: Findings from the HEartS Survey

²¹ Jensen A. (2018) The Use of Arts Interventions for Mental Health and Wellbeing in Health Settings, *Perspectives in Public Health*, 30 April 2018

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

promując włączenie społeczne. Powszechnie uznaje się wymiar społeczny i kulturowy edukacji artystycznej i kulturalnej, w tym jego **uzdrawiający wpływ w sytuacjach pokonfliktowych i po katastrofach**.

Włączenie edukacji artystycznej do edukacji poza formalnej zapewnia również zróżnicowane środowisko uczenia się. Działalność artystyczna i kulturalna ma potencjał **wyzwalania i wyrażania emocji, budowania przyjaźni i jednoczenia społeczności wokół wspólnej wizji pokoju**. Aktywności tego rodzaju zapewniają bardzo potrzebną ulgę w stresie i mogą stać się narzędziami ułatwiającymi przetrwanie. Ekspresja artystyczna sprzyja również **społecznej integracji i stabilności**, zapewniając pokój oraz zapobiegając napięciom i konfliktom.²²

Wiele badań pokazuje, że działalność artystyczna i kulturalna przynosi korzyści w zakresie promowania integracji społecznej grup szczególnie wrażliwych. Według Departamentu Spraw Gospodarczych i Społecznych ONZ (2016) **włączenie społeczne** definiuje się jako „[...] proces poprawy warunków uczestnictwa w społeczeństwie, w szczególności dla osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, poprzez zwiększanie ich możliwości i dostępu do zasobów oraz udzielanie im głosu i poszanowanie ich praw”.²³

Nowsze badanie, przeprowadzone przez Połączony Zespół Badawczy Agencji ds. Kultury Japonii i Uniwersytetu Kyushu (2021, opisuje „włączenie” jako „jedność w różnorodności”²⁴. Innym podejściem do rozumienia włączenia może być powiązanie jej z pojęciami integracji i akceptacji.²⁵

²² <https://en.unesco.org/culture-development/transversal-approaches/social-inclusion> /13.09.2022

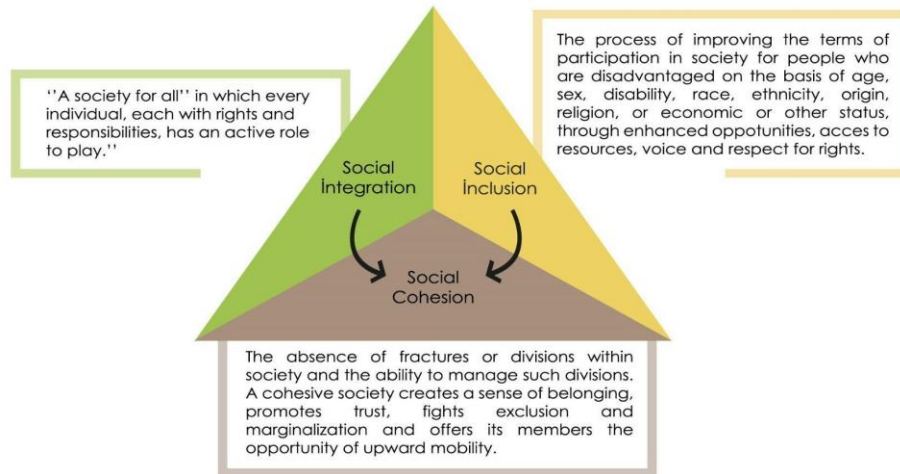
²³ United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2016). Leaving no one behind: the imperative of inclusive development (pp. 1-22). New York: United Nations. Pobrano z: <https://www.un.org/esa/socdev/rwss/2016/full-report.pdf>

²⁴ The Agency for Cultural Affairs of Japan & Kyushu University Joint Research Team. (2021). Social Inclusion through Culture and the Arts: A Handbook for Beginners [Ebook]. Pobrano z: http://www.sal.design.kyushu-u.ac.jp/pdf/Handbook_for_Beginners_SAL.pdf

²⁵ Koppers, P. (2004). Disability and contemporary performance. New York: Routledge.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Źródło: Organizacja Narodów Zjednoczonych, Departament Spraw Gospodarczych i Społecznych. (2016). *Nie zostawiać nikogo w tyle: imperatyw inkluzywnego rozwoju* (s. 21). Nowy Jork: Organizacja Narodów Zjednoczonych.

Według książki Alaina de Bottona i Johna Armstronga „Sztuka jako terapia” (2013) sztuka odgrywa rolę w integracji słabszych grup społecznych i ma korzystny wpływ na życie społeczne i samopoczucie jednostek:

„Sztuka może sprawić, że owoce doświadczenia zapadają w pamięć i są odnawialne. To narzędzie, które dobrze zachowa cenne wspomnienia i nasze najlepsze intuicje. (...) Daje możliwość wyrażania smutku: **Sztuka zajmuje należne miejsce w dobrym życiu.** (...) Działa jak stabilizator: Sztuka w niezwykły sposób oddaje istotę naszych dobrych cech. (...) **Pomaga nam utrzymać równowagę i prowadzi nas do najlepszych możliwości.** (...) Prowadzi nas do

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

poznania siebie: może pomóc nam zdefiniować to, co trudne do ujęcia w słowa.”²⁶

Angażowanie się w działania artystyczne i kulturalne wspiera nawiązywanie więzi społecznych. Utrzymywanie kontaktów społecznych zamiast trwania w samotności może być korzystne dla zdrowia publicznego. W 2010 r. Ed Hall opublikował w *Journal of Intellectual Disability Research* artykuł zatytułowany „Przestrzenie włączenia społecznego i przynależności dla osób z niepełnosprawnością intelektualną”. Artykuł definiuje osoby z niepełnosprawnością intelektualną jako „wykluczone społecznie” i przedstawia badania **polityki integracji społecznej** dla tej wrażliwej grupy. Opracowanie podkreśla, że różne rodzaje działalności artystycznej i kulturalnej mogą przynieść korzyści w przypadku problemów ze zdrowiem psychicznym i fizycznym. Hall dokonał przeglądu 20 artykułów naukowych na temat zaangażowania w sztukę, praktyki zdrowotnej opartej na dowodach, sztuki partycypacyjnej i działań kulturalnych na rzecz dobrego samopoczucia, takich jak poezja, literatura, taniec, śpiew, muzyka, sztuki wizualne i kreatywne itp. Wyniki pokazują, że programy artystyczne i kulturalne są korzystnymi i **opłacalnymi** sposobami poprawy zdrowia psychicznego i fizycznego. Zaangażowanie w specjalnie zaprojektowane zajęcia artystyczne i kulturalne może zmniejszyć intensywność objawów fizycznych i poprawić stan zdrowia psychicznego.²⁷

W 2019 r. Biuro Regionalne WHO dla Europy opublikowało obszerny, oparty na dowodach naukowych, raport na temat korzyści płynących z działalności artystycznej i kulturalnej, zatytułowany „**Jakie są dowody na rolę sztuki w poprawie zdrowia i dobrego samopoczucia?**”. Raport przeanalizował 3500 badań i udowodnił, że „Sztuka może mieć potencjalny wpływ na zdrowie psychiczne i fizyczne”.

²⁶ Botton A., Armstrong J. *Art as Therapy*, Phaidon Press, P:64-65 Oct 14, 2013

²⁷ E. Hall, *Spaces of Social Inclusion and Belonging for People with Intellectual Disabilities*, *Journal of Intellectual Disability Research*, March 2010

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Christopher Bailey, odpowiedzialny za Inicjatywę Sztuki i Zdrowia Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), cytuje Carla Gustava Junga, twórcę psychologii analitycznej, który powiedział, że **samotność to nie brak ludzi, ale niemożność wyrażenia tego, co najważniejsze**. Bailey twierdzi, że udział w zajęciach artystycznych i kulturalnych może pomóc ludziom w radzeniu sobie z codziennymi stresami, poprawić samopoczucie fizyczne i społeczne, zwiększyć produktywność oraz ułatwia znalezienie sensu i radości w trudnych sytuacjach. Te korzystne oddziaływania zmieniają życie ludzi, którzy potrzebują leczenia, ich opiekunów, a nawet tych, którzy są zdrowi.²⁸

Wspomniany powyżej raport dostarcza dowodów na potencjalną wartość sztuki w **promowaniu zdrowia, poprawie lub zapobieganiu różnym zaburzeniom zdrowia psychicznego i fizycznego oraz leczeniu ostrych i przewlekłych stanów chorobowych**, które występują przez całe życie. Badanie objęło różne zajęcia artystyczne i zbadało programy realizowane w wielu miejscach, od szpitali po ośrodki podstawowej opieki zdrowotnej i domy opieki. Pierwszy temat wyłaniający się z tych badań jest znaczącym dowodem potwierdzającym korzyści zdrowotne płynące ze sztuki.

Raport WHO dokonał przeglądu niekontrolowanych badań pilotażowych, randomizowanych badań kontrolowanych, badań przekrojowych na małą skalę, analiz długoterminowych, badań kohortowych reprezentatywnych dla całego kraju, indywidualnych studiów przypadku i etnografii ogólnospołecznych. Ogólnie rzecz biorąc, wyniki tego przeglądu wskazują na potężny wpływ sztuki na zdrowie psychiczne i fizyczne oraz wyjaśniają, jak **sztuka promuje włączenie społeczne poprzez wspieranie więzi społecznych**.

Drugi wątek badań koncentruje się na uwarunkowaniach, dla których kompletne rozwiązania są niedostępne. Sztuka może zapewnić **holistyczną**

²⁸ <https://newsrnd.com/news/2022-07-30-christopher-bailey--head-of-the-who-art-and-health-initiative--%22participating-in-art-has-a-healing-dimension%22.Hk3fd4maq.html> 20.08.2022.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

perspektywę praz podejmować trudne lub złożone problemy, dla których nie ma obecnie odpowiednich rozwiązań.

W trzecim wątku badawczym baza dowodowa wykazała skuteczność interwencji artystycznych i **korzyści ekonomiczne** z tym związane. Niektóre interwencje artystyczne były bardziej praktyczne i opłacalne niż opcjonalne interwencje zdrowotne.²⁹

Dzięki zaangażowaniu w działalność artystyczną, zagrożeni wykluczeniem dorośli mogliby brać udział w procesach wymagających **podejmowania decyzji** i **budowania relacji**, przyjmując pozycję aktywnie działających podmiotów, a nie bezsilnych, zmarginalizowanych obiektów cudzych działań i decyzji. W takim ujęciu działalność artystyczna przyczynia się do zwalczania wykluczenia poprzez przyjęcie partycypacyjnego podejścia do interakcji społecznych.

W konsekwencji sztuka - jako wehikuł **zmian społecznych w sferze publicznej**, może torować drogę, dzięki pozytywnym efektom ubocznym działań artystycznych/kulturalnych. Te efekty zewnętrzne to między innymi liczne umiejętności społeczne (np. podejmowanie decyzji, współpraca, debata demokratyczna itp.), które ostatecznie **ułatwiają zdrową wymianę społeczną** i **testują granice społeczne**.

Według Foxa i Macphersona (2015) efekt domina jest jeszcze bardziej zauważalny, gdy osoby zagrożone wykluczeniem są podczas zajęć prośone o partnerstwo z osobami bez takich obciążeń, wypełniając lukę między dwiema pozornie bardzo różnymi grupami społecznymi.³⁰

Niemniej jednak, poza zastosowaniem terapeutycznym, **aktywność artystyczna może być także katalizatorem tworzenia włączającego środowiska**, które zachęca do zastąpienia bierności uczestnictwem. Celem

²⁹ Fancourt D, Finn S. What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2019 (Health Evidence Network (HEN) synthesis report 67), p.52-53, available at: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/9789289054553> 20.08.2022

³⁰ Fox, A., & Macpherson, H. (2015). Inclusive arts practice and research. London: Routledge. Taylor & Francis Group.

takiego podejścia jest oderwanie się od perspektywy kultury separatystycznej, która postrzega osoby wrażliwe raczej jako niezdolne do tworzenia – chyba że muszą to zrobić z powodów czysto terapeutycznych.³¹

CZĘŚĆ 3:

³¹ Rix, P. (2003). 'Anything is Possible': The Arts and Social Inclusion. *Policy Futures In Education*, 1(4), 716-730. doi: 10.2304/pfie.2003.1.4.8

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Projektowanie i realizacja działań artystycznych i kulturalnych jako metody edukacyjnej dla grup wrażliwych

Podjęcie do projektowania działalności niewątpliwie wpływa na jakość i wydajność procesu. Istnieje wiele zmiennych, takich jak; profesjonalizm trenerów, grupa docelowa i poziom zaangażowania uczestników. Niezbędne jest również określenie, jak rygorystycznie lub elastycznie trenerzy będą tworzyć program i czy można go dostosowywać do postępu wdrażania.

Podczas organizacji działania jednym z kluczowych zagadnień jest **sposób dotarcia do grupy docelowej**. O ile ogłoszenie otwartego naboru to oczywista opcja, możliwe jest również zidentyfikowanie uczestników poprzez profesjonalistów lub osoby, które mają już kontakt z członkami tej grupy docelowej.

Co więcej, każda organizacja może wybrać inne metody dotarcia do swojej grupy docelowej. W większości przypadków należy poprosić o współpracę inne organizacje, które mają doświadczenie w pracy z grupą docelową. Trenerzy powinni również **rozważyć zwrócenie się o pomoc do specjalistów lub wolontariuszy, którzy będą wspierać realizację działania**.

Podczas opracowywania szkolenia, warto pamiętać, że potrzeby i wyniki wiążące się z działaniami realizowanymi twarzą w twarz są odmienne od tych, które mają miejsce w przedsięwzięciach prowadzonych online. Także inne elementy - takie jak czas trwania programu szkoleniowego, liczba i długość sesji, zawartość programu, liczba uczestników i niezbędne materiały szkoleniowe - wymagają adekwatnego podejścia.

Dla dopełnienia trenerzy powinni również rozważyć ewaluację szkolenia. Należy brać pod uwagę potrzeby i poziomy umiejętności grup docelowych przy podejmowaniu decyzji o rodzaju ewaluacji. Na przykład wywiady mogą sprawdzić się lepiej niż kwestionariusze w niektórych wrażliwych grupach. Warto również określić, na jakim etapie szkolenia (przed, w trakcie i po) powinna się odbyć ewaluacja.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

W następnej części powyższe kwestie zostaną przeanalizowane z uwzględnieniem specyfiki i potrzeb poszczególnych grup wrażliwych. Zawarto tam również wskazówki i wytyczne ułatwiające projektowanie i realizację działań artystycznych i kulturalnych z udziałem wybranych grup wrażliwych.

Doświadczenie partnerów konsorcjum opiera się na pilotażowej realizacji określonych działań artystycznych i kulturalnych w poprzednich etapach projektu. Wymienione zostaną najciekawsze momenty, nawiązujące w szczególności do konkretnej dyscypliny artystycznej stanowiącej przedmiot warsztatów. Ogólny kontekst realizacji działań kulturalnych dla osób zagrożonych wykluczeniem zostanie również uwzględniony.

3.1 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla osób bezdomnych

3.1.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

W ramach integracji społecznej opartej na sztuce i szeroko pojętej edukacji pozaformalnej, fundamentalne znaczenie ma nie tylko „projektowanie zajęć dla” każdej grupy wrażliwej, ale także to, by zajęcia „zaprojektowano dla i z” wkładem samej grupy. Działania w tym zakresie powinny być projektowane i realizowane w podejściu partycypacyjnym. Przeglądem dokumentacji i oceną potrzeb należy poprzedzić wszelkie inne etapy organizacyjne, ponieważ włączenie społeczne powinno być konceptualizowane z uwzględnieniem potrzeb grupy docelowej i doświadczanych przez nią przeciwności; bez tego zaspokojenie tych potrzeb, stanowiące cel działań integracyjnych, nie jest możliwe.

Identyfikacja wyżej wymienionych potrzeb oraz zainteresowań, oczekiwań i umiejętności uczestników mogłaby w idealnym przypadku odbywać się poprzez konsultacje z grupą docelową nie tylko przed podjęciem działań, ale także w trakcie całego procesu oraz poprzez ciągłe poszukiwanie perspektywy uczestników i branie jej pod uwagę. Po dokonaniu oceny potrzeb, umiejętności i aspiracji przystąpić do odkrywania narzędzi, które

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

mogłyby lepiej na nie odpowiedzieć, a następnie dostosuj je do potencjału interwencji (ograniczenia budżetowe i czasowe).

Aby osiągnąć maksimum oczekiwanych rezultatów uczestnicy powinni być zaangażowani w cały proces. W tym celu konieczne jest opracowanie elastycznego i systematycznie weryfikowanego planu działania oraz nawiązanie relacji zaufania i współpracy z grupą docelową.

Osoby bezdomne są poważnie dyskryminowaną grupą docelową, borykającą się z dużą niepewnością i niestabilnością. Podejście partycypacyjne może do pewnego stopnia zapobiec wysokiemu wskaźnikowi rezygnacji o ile zajęcia zostaną dostosowane do możliwości uczestników. Jednak pod względem organizacyjnym program zajęć powinien być przy tym zarówno otwarty na adaptacje jak precyzyjny, aby stymulować rzetelność i zaangażowanie grupy docelowej.

W kilku słowach:

- **Zapytaj ich najpierw! Zaufaj im i wkładowi, który wnoszą!**
- **Unikaj zakładania i decydowania za nich!**
- **Przeciwdziałaj praktyce utrudniania życia osobom wykluczonym społecznie i „nieproduktywnym”.**
- **Zadbaj o aktywne zaangażowanie uczestników, szanowanie ich ograniczeń, a jednocześnie pobudzanie ich poczucia inicjatywy i sprawczości w procesie podejmowania decyzji.**

3.1.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

Chociaż nie ma powszechnie akceptowanej definicji bezdomności, FEANTSA, Europejska Federacja Krajowych Organizacji Pracujących z Bezdomnymi, opowiada się za szerokim rozumieniem, które obejmuje brak dachu nad głową, bezdomność oraz nieodpowiednie i niepewne warunki mieszkaniowe. Aby zapewnić wspólne ramy do dyskusji na temat bezdomności, FEANTSA stara się uwzględnić wszystkie sytuacje życiowe, które stanowią bezdomność lub wykluczenie mieszkaniowe:

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

- Brak dachu nad głową (osoby żyjące pod gołym niebem i zakwaterowane w schronieniach kryzysowych);
- Bezdomność (osoby mieszkające w schroniskach dla bezdomnych, w schroniskach dla kobiet, w mieszkaniach dla migrantów, osoby, które mają zostać zwolnione z rozmaitych miejsc osadzenia oraz osoby otrzymujące długoterminową pomoc z powodu bezdomności);
- Mieszkanie w lokalu, który nie daje poczucia bezpieczeństwa (osoby wynajmujące na niekorzystnych warunkach, zagrożone eksmisją lub przemocą);
- Mieszkanie w lokalu niedostosowanym do potrzeb (lokal nie nadający się do zamieszkania, niekonwencjonalne schronienia lub sytuacje skrajnego przeludnienia).

Dotarcie do osób doświadczających niepewnych warunków życia i nawiązanie skutecznej współpracy z nimi jest dość trudnym wyzwaniem, znacznie różni się od innych działań integrujących. Aby osiągnąć większą efektywność w obranym podejściu należy uwzględnić to zróżnicowanie.

W przypadku problemów z osobami bezdomnymi, zaleca się kontakt z nimi za pośrednictwem organizacji i instytucji zapewniających im zakwaterowanie w nagłych wypadkach. Takie podmioty nawiązały już regularne relacje ze swoimi beneficjentami. Współpraca z nimi mogłaby dać wgląd w to, które osoby byłyby bardziej skłonne do zaangażowania się w taki projekt.

Organizacje te mogą również zapewnić otoczenie, w którym zaproszenie do udziału w projekcie mogłoby być bardziej czytelne (m.in. za pomocą tablic ogłoszeniowych, organizując sesję informacyjną lub warsztaty). Takie podejście można by również zastosować w przypadku osób bezdomnych w korzystających z kryzysowego planu mieszkaniowego.

W przypadku osób żyjących w trudnych, niepewnych lub nieodpowiednich warunkach mieszkaniowych, które mieszkają okresowo w różnych miejscach, alternatywą może być opcja streetworkingu. Jednak

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

indywidualne podejście sprawia, że nawiązanie trwałych relacji z beneficjentami staje się dość wymagające i czasochłonne.

Działania prowadzone w przestrzeni publicznej dzielnic znajdujących się w niekorzystnej sytuacji mogą przyciągnąć zainteresowanie grupy docelowej. W takim przypadku, zwłaszcza jeśli takie podejście stosuje się bez udziału innej organizacji działającej w obszarze streetworkingu, należy przewidywać znaczne nakłady czasu na proces rekrutacji.

Wreszcie jako ostatnią opcję rekrutacji, można zaproponować otwarte, opublikowane online zaproszenie dla potencjalnych. Osoby bezdomne to złożona grupa docelowa, którą trudno zaangażować, a otwarte zaproszenia stwarzają mniejsze szanse na wyeliminowanie słabego odzewu.

3.1.3 Opracowanie programu szkoleniowego

Zalecany sposób realizacji działania to spotkania twarzą w twarz. Bardzo prawdopodobne, że docelowa populacja nie posiada możliwości technologicznych (sprzętu, łącza internetowego, urządzeń elektronicznych), które są konieczne do połączeń internetowych.

Ponadto korzyści z interakcji twarzą w twarz pomagają nabywać i doskonalić umiejętności komunikacyjne beneficjentów. Niemniej jednak perspektywa sesji online nie powinna być wykluczona w trudnych czasach, takich jak ewentualna pandemia.

Wybór odpowiedniego miejsca dla działań integracyjnych jest równie ważny, jak wybór odpowiedniej metodologii. Otoczenie – o ile jest odpowiednie dla rozwijanej działalności kulturalnej - może sprzyjać skuteczniejszemu nauczaniu. Samo środowisko edukacyjne jest często pomijanym elementem procesu uczenia się. Zadbaj o to, aby było to miejsce łatwo dostępne – niezbyt odległe, w zasięgu komunikacji miejskiej, a także zapewniające poczucie bezpieczeństwa i prywatność. Im przyjemniejsze i lepiej dostosowane do charakteru imprezy jest miejsce, tym lepsze wrażenie wywrze na egzystujących w złych warunkach uczestnikach i tym silniejszą inspiracją dla nich będzie.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Czas trwania programu szkoleniowego powinien być adekwatny do poziomu trudności wybranego narzędzia edukacyjnego/kulturowego oraz do przewidywanych potrzeb w zakresie rozbudowy wydobytego potencjału; należy także uwzględnić dyspozycyjność i chęci uczestników. Wiadomo również, że im lepiej uczestnicy zapoznają się z narzędziami i procesami uczenia się, tym większy wpływ wywrą na nich działania, w których biorą udział. Jednakże ustalenia dotyczące uczestników powinny być jak najbardziej elastyczne, aby w razie potrzeby dostosować się do ich indywidualnych potrzeb.

Ponadto zaangażowanie tej grupy docelowej na okres, który przekracza przewidywalność codziennego życia, może być trudne. Idealna jest perspektywa średnioterminowa, z możliwością przedłużenia w razie potrzeby. Działanie nie powinno nabierać obligatoryjnego wymiaru, który sprzeciwiałby się podjęciu przez uczestników dobrowolnego zobowiązania.

Niemniej jednak nie ulega wątpliwości, że długoterminowe interwencje z większym prawdopodobieństwem zapewnią pomoc niezbędną do promowania integracji społecznej grup znajdujących się w trudnej sytuacji, które zazwyczaj otrzymują wsparcie fragmentaryczne i niewystarczające.

Planowanie i treść programu szkoleniowego należy opierać na wynikach analizy potrzeb kandydatów. Powinna być dokonywana przez doświadczonych profesjonalistów i często aktualizowana w celu zaspokojenia pojawiających się potrzeb uczestników.

Małe rytuały, powtarzające się na początku i końcu każdej sesji, wnoszą kojące poczucie zadomowienia i przewidywalności wzorce podczas sesji, pomagają zapewnić bezpieczeństwo i komfort. Pozytywne wzmocnienia, takie jak przekąski, napoje i odpowiednie wyposażenie poprawią samopoczucie uczestników.

Przy określaniu liczby uczestników trenerzy powinni wziąć pod uwagę gotowość poszczególnych osób do zaangażowania się w działanie zespołowe. Ponieważ ta grupa docelowa jest stosunkowo poważnie narażona na izolację, upewnij się, że każdy jest w stanie włączyć się we

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

wspólne przedsięwzięcia. W zasadzie lepiej pracować w małych grupach, gdzie każdy uczestnik ma więcej czasu i możliwości na otrzymanie wskazówek i wsparcia, których potrzebuje.

Odbywanie indywidualnych sesji, jeśli to możliwe, może złagodzić napięcie osoby doświadczającej szczególnych trudności. Na przykład podczas pilotażowej działalności radiowej w Grecji indywidualna sesja zamiast sesji grupowej i późniejsze nagranie podcastu z zestresowanym uczestnikiem w pomogło mu nie tylko przezwyciężyć negatywne uczucia, ale także je zwerbalizować i podzielić się cennymi osobistymi opowieściami. W takich sytuacjach pomocne bywają wskazówki psychologa.

Odpowiednie materiały wizualne, unikanie długich tekstów i pisemnych wskazówek ułatwiają uczestnikom zrozumienie i akceptację formatu zajęć, ponieważ bywa, że osoby bezdomne w pewnym stopniu zmagają się z niewystarczającymi umiejętnościami czytania i pisanania.

3.1.4 Jak ocenić program szkoleniowy

. Monitorowanie i ewaluacja to podstawowe procesy, które mają miejsce podczas realizacji tj. przed, w trakcie i po zakończeniu działalności kulturalnej/artystycznej. Kluczowe jest włączenie sesji informacji zwrotnych i innych zadań oceniających pod koniec każdego zajęcia, aby poznawać punkty widzenia i potrzeby uczestników, które mogą się zmieniać.

Ponieważ tworzenie wypowiedzi pisemnych może być zbyt trudne dla tej grupy docelowej, upewnij się, że angażujesz ją w bardziej interaktywne i mniej formalne formaty oceny. Zapewnienie czasu na informacje zwrotne i podsumowanie na zakończenie każdej sesji/spotkania, a także przeprowadzenie wywiadów przed i po realizacji działania umożliwia dostosowanie działania do potrzeb, trudności i oczekiwań uczestników.

3.2 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla osób z dysfunkcją wzroku

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

3.2.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

Najlepiej, gdy program szkolenia opracowują trenerzy, którzy mają pewne ogólne doświadczenie w posługiwaniu się metodami artystycznymi i czują się komfortowo prowadząc proponowane uczestnikom zajęcia. Niemniej jednak także oni mogą nadal napotkać poważne wyzwania w przekazywaniu swojej wiedzy uczestnikom, którzy nie widzą. Tak więc etap przygotowawczy do szkolenia ma ogromne znaczenie.

Przed zaprojektowaniem działania warto skonsultować się z przedstawicielami społeczności niewidomych i słabowidzących oraz z doświadczonymi profesjonalistami, którzy z nimi współpracują. Wiele aspektów realizacji szkolenia wymaga omówienia, przewidzenia i zaplanowania.

W pierwszej kolejności należy doprecyzować komunikację i nawiązywanie kontaktu z osobami niewidomymi i słabowidzącymi podczas zajęć warsztatowych. Trenerzy, pamiętając jak **ważne jest wyjaśnianie wszystkiego w sposób bezpośredni, muszą być także gotowi do współpracy z uczestnikami i pozwalać im na to, by „zobaczyli” rzeczy własnymi rękami**. Niekiedy trzeba bezpośrednio prowadzić osoby niewidome, pomagać im w poruszaniu się i znajdowaniu kierunków.

Również **sala warsztatowa powinna być odpowiednio przygotowana, łatwo dostępna dla uczestników** i wystarczająco duża, aby zapewnić im komfort i swobodę poruszania się, bez niebezpiecznych przeszkód. **Należy zadbać o bezpieczeństwo**, na przykład w przypadku ryzyka upadku ze schodów.

W tym kontekście należy również wspomnieć, że transport osób niedowidzących na miejsce warsztatów może być wyzwaniem. Nie prowadzą pojazdów samodzielnie i często mają problemy również z korzystaniem z komunikacji miejskiej. Takie trudności należy brać pod uwagę; jeśli to możliwe, transport powinien być zapewniony/ułatwiony przez organizatorów. Może to zapobiec rotacji uczestników i wysokiej absencji.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Elastyczność, otwartość na wyzwania, spontaniczność i gotowość do odpowiadania na potrzeby poszczególnych uczestników oraz podążanie za dynamiką grupy są istotne w pracy z osobami niewidzącymi. Niektóre konkretne zadania mogą okazać się dla nich bardzo trudne. Na przykład pozornie nieskomplikowana instrukcja poruszania się w określony sposób może być dla osoby niewidomej problemem. **Dlatego trenerzy powinni zawsze szukać rozwiązań i proponować alternatywne działania** wspierające (np. praca w parach).

Istnieje duża różnica między osobami niewidomymi i niedowidzącymi, które już uczestniczyły w różnych zajęciach rehabilitacyjnych, a tymi, które wcześniej tego nie robiły. Uczestnicy są zazwyczaj bardziej przygotowani do podejmowania nowych wyzwań, jeśli już brali udział w takich działaniach. W przeciwnym razie mogą obawiać się próbowania nowych rzeczy i dlatego potrzebują innego podejścia (więcej czasu i dodatkowe zajęcia rozgrzewkowe). Dlatego trenerzy powinni jak najwięcej wiedzieć o członkach grupy, zanim przystąpią do planowania programu; to pozwoli im pracować wydajniej i przygotować się na różne przeszkody.

3.2.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

Spółeczność osób niewidomych jest w dużej mierze zamknięta i izolowana. Wiele ograniczeń wynikających z dysfunkcji wzroku ogranicza ich codzienne funkcjonowanie. Dlatego osoby niedowidzące często trzymają się razem i nie jest im łatwo działać w nieznanym środowisku. Ponadto często obawiają się nowych ludzi i nowych możliwości samorozwoju. W związku z tym wiele zwyczajowych sposobów reklamowania wydarzeń kulturalnych nie zadziałałoby w takim przypadku.

Najskuteczniejszą metodą dotarcia do społeczności niewidomych jest sieć lokalnych oddziałów krajowych organizacji zrzeszających osoby niewidome i reprezentujących ich potrzeby i prawa w całej Europie. Taka struktura organizacyjna może ułatwić dostęp osobom niedowidzącym, które działają lokalnie i komunikują się/współpracują. Jednak charakter działalności każdego oddziału jest inny; nie wszystkie działają aktywnie w swojej lokalnej/regionalnej społeczności.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Innym sposobem przekazywania informacji osobom niewidomym i nawiązywania z nimi kontaktu są periodyki publikowane w alfabecie Braille'a, powiększonym drukiem oraz w wersji elektronicznej (np. jako newsletter w formacie HTML, RTF) oraz nagrane na płycie CD. Ponadto warto wykorzystywać lokalne radio do rozpowszechniania wśród osób niewidomych i niedowidzących informacji o różnych zajęciach i ofertach kulturalnych; osoby z dysfunkcją wzroku często słuchają radia. Ta konkretna grupa docelowa jest również aktywna w mediach społecznościowych, ponieważ wielu z nich korzysta z syntezatorów mowy. Dzięki temu mogą również odbierać i przekazywać wiadomości za pośrednictwem poczty elektronicznej.

Niezależnie od wyboru konkretnej metody promocji przekaz o zajęciach kulturalnych i wydarzeniach będzie przekonujący, jeśli zarekomenduje go osoba z dysfunkcją wzroku.

Wiedza i umiejętności profesjonalistów i organizacji doświadczonych w pracy z tą grupą docelową wnoszą wiele korzyści przy planowaniu i realizacji wszelkich działań kulturalnych. Ich praktyczne doświadczenie we wspieraniu osób z dysfunkcją wzroku może pomóc w rekrutacji uczestników i skutecznym przeprowadzeniu ich przez proces twórczy.

Również zaangażowanie widzących wolontariuszy w działania artystyczne wraz z osobami niewidomymi podnosi efektywność w osiągnięciu oczekiwanych rezultatów. Ponadto przyczyni się do poszerzenia procesów integracyjnych.

3.2.3 Opracowanie programu szkoleniowego

Nie zaleca się organizowania zajęć kulturalnych online dla osób niedowidzących i niewidomych. Osobisty kontakt z nimi daje w niektórych przypadkach możliwość prowadzenia ich rąk, a bezpośrednia pomoc w wykonywaniu zadań jest istotnym czynnikiem sukcesu przy stosowaniu różnych metod artystycznych. Wyjaśnienie wszystkiego werbalnie może być trudne, a zmysł dotyku ma dla tych osób duże znaczenie w procesie uczenia się. Dlatego zaleca się prowadzenie warsztatów artystycznych

osobiście, z uwzględnieniem poniższych sugestii dotyczących konkretnych wyborów i decyzji.

Proponowany program szkoleniowy nie ma sztywnych ram czasowych i można go dostosować do różnych potrzeb i dyspozycyjności uczestników. Nadaje się na jednorazowe warsztaty lub bardziej rozbudowane serie sesji. Zalecane się jednak zaplanowanie procesu pracy jako całości szkolenia oraz włączenie otwartej prezentacji osiągnięć grupy na zakończenie. **Członkowie tej grupy docelowej potrzebują więcej czasu na wykonanie rękodzieła, bo jest dla nich szczególnie trudne.** Działanie pod presją czasu demotywuje uczestników i zmniejsza ich zaangażowanie.

Co więcej, tak kompleksowe doświadczenie twórcze przyczynia się do lepszego poznania się uczestników i uzyskania trwalszych efektów. Chociaż jednorazowe spędzenie kilku godzin dziennie z lalkami może być satysfakcjonujące i pouczające, to jednak bardziej fundamentalne zmiany w życiu ludzi spowoduje nauka trwająca kilka tygodni lub miesięcy.

Prawdopodobnie najlepszą formą realizacji warsztatów dla osób niewidomych i słabowidzących byłyby dwuipółgodzinne sesje (wraz z przerwą na odpoczynek) raz w tygodniu przez dwa lub trzy miesiące (lub nawet dłużej, jeśli grupa wykaże zainteresowanie tym specyficznym rodzajem twórczego doświadczenia).

Istnieje wiele sposobów planowania i realizacji działań warsztatowych, które wprowadzają osoby niedowidzące i niewidome w działania twórcze. Jednak treść programu powinna dokładnie analizować potrzeby, możliwości i ograniczenia tej grupy. Mimo to da się określić pewne ogólne zasady i podejścia.

Komunikacja werbalna i ekspresja są niezbędne podczas pracy z osobami niedowidzącymi i niewidomymi. Choć niektóre działania kulturalne, jak sztuka lalkarska, skupiają się na wizualnej narracji, często bez słów, w takich przypadkach potrzebny jest również tekst mówiony. W przeciwnym razie beneficjentom zabrakłoby zwykłego sposobu wyrażania siebie i nawiązywania relacji z innymi.

Ponadto, w przypadku działań teatralnych i innych dyscyplin plastycznych, audio deskrypcja końcowej prezentacji może stworzyć dodatkowy, pomocny kanał komunikacji i umożliwić odbiór ostatecznego dzieła przez osoby niedowidzące.

Znalezienie odpowiedniej roli dla każdego uczestnika to kolejny ważny wkład w osiągnięcie znaczących wyników w zakresie integracji społecznej. Nie każdy uczestnik z dysfunkcją wzroku poczuje się komfortowo wykonując wszystkie zadania podczas szkolenia. Jednak zawsze każdy może zaproponować swój własny wartościowy wkład we wspólny proces twórczy. W pilotażowym szkoleniu lalkarskim przeprowadzonym w Polsce jeden niewidomy przyjął propozycję zaśpiewania ostatniej piosenki podczas spektaklu. Nie interesował się lalkarstwem, ale jego największą pasją był śpiew.

Jak wspomniano powyżej, optymalna liczba uczestników szkolenia to 10-14, wliczając asystentów wolontariuszy, którzy widzą, ponieważ ich obecność jest znacząca.

Trenerzy powinni zapewnić różne materiały, które osoby niedowidzące mogą badać własnymi rękami. Na przykład papier, tkanina, plastik i różne przedmioty pobudziłyby ich kreatywność i ułatwiły proces pracy. Ponadto przydają się niektóre podstawowe instrumenty muzyczne, takie jak bębny, talerze i różne grzechotki.

3.2.4 Jak ocenić program szkoleniowy

Można stosować różne sposoby oceny działań twórczych, w zależności od ich celów, czasu trwania i formy. W przypadku dłuższego okresu szkolenia zasadna jest ocena ex-ante i ex-post, uzupełniona różnymi miernikami ewaluacyjnymi również podczas szkolenia. W przypadku jednorazowego warsztatu ograniczenie ewaluacji tylko do jednej ankiety po ostatniej sesji jest jednak lepsze.

Najłatwiejszym i najskuteczniejszym sposobem uzyskania informacji zwrotnej od uczestników jest przeprowadzenie z nimi wywiadu,

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

indywidualnie lub w ramach kręgu refleksji w grupie. **Kręgi refleksji odbywające się po każdej sesji mogą stać się „rytuałem” dla grupy**, wzmacniając więzi i relacje między uczestnikami oraz tworząc przestrzeń do autoekspresji dla wszystkich. Jednocześnie będą źródłem informacji o samorozwoju, osobistych osiągnięciach członków grupy i efektach inkluzywnych, co jest w tym przypadku istotną częścią ewaluacji.

Mimo że podstawowym sposobem uzyskania informacji zwrotnej od uczestników szkolenia z dysfunkcją wzroku jest bezpośrednia rozmowa, wymiana e-maili i korzystanie z innych komunikatorów internetowych również się sprawdza. Jak wspomniano powyżej, wiele osób niewidomych korzysta z syntezatorów mowy i aktywnie działa w mediach społecznościowych.

Oprócz wyżej opisanych praktyk, skontaktowanie się z uczestnikami szkolenia jakiś czas po zakończeniu procesu szkoleniowego może przynieść cenne wnioski. Może się zdarzyć, że niektórzy z nich skorzystają z twórczego doświadczenia zdobytego w różnych sytuacjach życiowych i będą dalej rozwijać nowe umiejętności i wiedzę.

Wreszcie uczestnicy, którzy wzięli udział w polskim pilotażu, stwierdzili, że czuli się bardziej **pewni siebie, zmotywowani, zaangażowani społecznie i zrelaksowani** oraz przyznali, że ich **samopoczucie poprawiło się po szkoleniu**.

3.3 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla beneficjentów zasiłku z pomocy społecznej dla osób zagrożonych ubóstwem

3.3.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

Programy szkoleniowe wykorzystujące metody artystyczne powinni opracowywać trenerzy zaznajomieni z organizowaniem działań kulturalnych, głównie z grupami wrażliwymi. Ich doświadczenie zawodowe

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

ma decydujące znaczenie dla osiągania lepszych wyników i większego wpływu takich sesji szkoleniowych.

Beneficjenci zasiłku z pomocy społecznej należą do bardzo szczególnej grupy defaworyzowanej; charakteryzuje ich duża wrażliwość osobista i społeczna, co trenerzy powinni wziąć pod uwagę przy planowaniu programu szkoleniowego. Ponieważ niektórzy z tych członków są oporni, niezaangażowani i nieprzewidywalni, trenerzy muszą być elastyczni i przygotowani na modyfikacje trwającego programu. Problemy ze zdrowiem psychicznym i uzależnienia (alkohol i narkotyki), niskie kwalifikacje edukacyjne oraz niedostatek ekonomiczny to problemy które utrudniają osobom z tej grupy wejście w proces integracji społecznej, a czasami popychają ich do sprzeciwiania się uczestnictwu w szkoleniach.

Niskie kwalifikacje edukacyjne uczestników stanowią jedną z największych przeszkód w konstruowaniu szkolenia, ponieważ grupa może mieć trudności ze zrozumieniem niektórych zadań. Tak więc ćwiczenia powinny być bardzo proste, trener powinien być bardzo stanowczy w stosunku do uczestników i musi rozumieć, jak ważne jest wyjaśnianie wszystkiego wprost.

Z powodu niestabilności emocjonalnej osoby z tej kategorii mogą szybko zrezygnować ze szkolenia. Dlatego podczas realizacji działań należy stworzyć spokojne, nieformalne i bezstresowe otoczenie oraz **zapewnić uczestnikom możliwość pracy w ich własnym rytmie**. Instruktor powinien zwracać uwagę na zachowania grupowe i indywidualne, dostosowując komunikację i dopasowując się do rozwoju działań.

Jeśli chodzi o program szkoleniowy, obowiązkiem trenera jest organizowanie i decydowanie o działaniach. Ze względu na brak inicjatywy i niski poziom umiejętności uczestników, stosowanie się do ich sugestii podczas szkolenia może być trudne. Jednak ich opinie powinny być brane pod uwagę, a zajęcia należy dostosować do ich umiejętności i opinii.

Działania powinny być skonstruowane w **prosty, obiektywny i elastyczny** sposób, przy **użyciu jasnego języka, oraz adaptowalne do różnorodnych**

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

potrzeb uczestników. Takie środowisko szkoleniowe **zaowocuje zaangażowaniem i motywacją uczestników.**

3.3.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

Trenerzy, którzy chcą organizować szkolenia kulturalno-artystyczne dla osób pobierających zasiłki z pomocy społecznej, powinni przede wszystkim nawiązać kontakt z pracownikami socjalnymi, którzy towarzyszą tej grupie docelowej w gminach.

Profesjoniści ci ściśle współpracują z takimi osobami i wiedzą dużo o ich osobistych historiach. W ten sposób mogą wspierać trenerów w wyborze odpowiednich uczestników, którzy skorzystaliby na szkoleniu.

Po wyselekcjonowaniu uczestników przez profesjonalistów konieczne jest odbycie indywidualnych spotkań, aby przedstawić szkolenie (cele, liczba sesji, czynności do wykonania, ocena szkolenia) oraz wyjaśnić ewentualne wątpliwości. Podczas tych spotkań muszą również podpisać formularz ogólnej zgody na ochronę danych.

Przydałaby się **także obecność innych** – poza trenerami - **specjalistów, zwłaszcza psychologów.**

3.3.3 Opracowanie programu szkoleniowego

Sesje szkoleniowe z wykorzystaniem metodologii artystycznych i kulturowych są bardzo interaktywne i praktyczne. Szkolenie najlepiej prowadzić twarzą w twarz, ponieważ pozwala to na lepszą interakcję między uczestnikami i poprawia ich umiejętności budowania potencjału i komunikacji. Ta wrażliwa grupa musi nawiązywać kontakty towarzyskie i współdziałać z innymi ludźmi, aby rozpoznać swoje i umiejętności społeczno-emocjonalne i dalej je rozwijać, aby umożliwić stawianie czoła codziennym wyzwaniom życia.

Z powodu słabości ekonomicznej tej populacji docelowej (brak odpowiednich warunków materialnych i technicznych takich jak komputer i Internet), uczestnictwo w sesjach online byłoby dla niej wyzwaniem. Niemniej jednak sesje online stają się opcją w przypadku ważnych powodów, takich jak pandemia.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Szkolenie powinno odbywać się w cichym i bezpiecznym otoczeniu, zapewniającym uczestnikom dobre samopoczucie i inspirację do wytrwania szkolenia. Ze względu na niewydolność ekonomiczną docelowej populacji konieczne jest zagwarantowanie, że jest to miejsce dostępne z dobrym dostępem do transportu publicznego.

Czas trwania i częstotliwość szkolenia należy określić zgodnie z potrzebami programu nauczania i zainteresowaniami uczestników. To pracownicy socjalni powinni planować programem szkoleń i nimi kierować, ponieważ to oni znają rzeczywiste potrzeby beneficjentów.

Czas trwania szkolenia należy zaplanować z uwzględnieniem trudności ekonomicznych uczestników, odporności na uczestnictwo w szkoleniach oraz kruchości emocjonalnej. Bazując na doświadczeniach z wdrożeń pilotażowych w Portugalii, idealny byłby czas trwania nieprzekraczający dwunastu sesji (przez trzy miesiące), raz w tygodniu, z maksymalnie dwiema godzinami na sesję. W trakcie sesji powinny być przerwy dostosowane do indywidualnych potrzeb.

Niewątpliwie interwencje długoterminowe bywają bardziej skuteczne i efektywne pod względem włączenia społecznego grup szczególnie wrażliwych, umożliwiając osiągnięcie lepszych wyników i oddziaływania.

Bardziej efektywna jest praca w małych grupach, maksymalnie dziesięciu uczestników. Ta liczba wydaje się najbardziej odpowiednia, ponieważ pozwala trenerowi zwrócić uwagę na potrzeby każdego uczestnika i ułatwić interakcję w grupie.

Większość osób w tej grupie docelowej jest odizolowana od społeczeństwa, więc wykorzystanie efektywnej dynamiki grupy może stworzyć bardziej komfortowe i pewne środowisko uczenia się. Uczestnicy muszą czuć się bezpiecznie, aby bardziej aktywnie nawiązywać relacje interpersonalne i angażować się w nie.

3.3.4 Jak ocenić program szkoleniowy:

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Monitorowanie i ocena to ważne procesy, które powinny mieć miejsce podczas szkolenia. Na początku narzędzia ewaluacyjne posłużą do pomiaru i zrozumienia oczekiwań i potrzeb uczestników. W trakcie realizacji pokazują, co idzie dobrze, a co powinno się zmienić. Pod koniec szkolenia pomagają zrozumieć, czy szkolenie spełniło początkowe oczekiwania i zaspokoilo wyrażone potrzeby uczestników.

Korzystanie z pisemnych narzędzi ewaluacyjnych może być trudne, biorąc pod uwagę niski poziom umiejętności czytania i pisania w tej grupie docelowej. Zamiast tego bardziej praktyczne byłyby krótkie refleksyjne rozmowy z uczestnikami wybranymi do każdej sesji. Te rozmowy są dla nich momentami o wielkim znaczeniu, ponieważ będą czuli się wysłuchani i uwzględnieni; dzięki temu prawdopodobnie bardziej zaangażują się w szkolenie.

3.4 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla kobiet z niepełnosprawnością i pełnosprawnych

3.4.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

Doświadczeni w tej dziedzinie trenerzy powinni projektować programy szkoleń artystycznych i kulturalnych. Niezbędna jest również ich silna motywacja i zainteresowanie pracą z dorosłymi trwającymi w trudnej sytuacji.

Zaprojektowanie, przygotowanie i kontynuacja zajęć wymaga współpracy ze specjalistami, którzy potrafią doradzać i towarzyszyć trenerom, przekazując swoją wiedzę i wcześniejsze doświadczenia, zwłaszcza w przypadku niepełnosprawności intelektualnej. Trener musi zaprojektować ćwiczenie tak, aby dysponować niezbędnymi narzędziami i zasobami; ważne jest także stałe monitorowanie i ocenianie procesu uczenia się. Elastyczne planowanie umożliwia wprowadzanie niezbędnych zmian i dostosowywanie realizacji szkolenia do potrzeb ujawnianych przez grupę podczas procesu edukacyjnego.

Metodologia musi uwzględniać podejście partycypacyjne. **Istoty ludzkie potrzebują uczestnictwa, bycia częścią grupy i poczucia przynależności do społeczeństwa.** Jednak wiele osób dotkniętych wykluczeniem cierpi, bo nie

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

może zaspokoić tych zasadniczych potrzeb. Promując partycypację, wzmacniamy możliwości transformacji, zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej, generując autonomię, większą otwartość i pewność siebie; działania oparte na partycypacji wywierają bardziej znaczący wpływ na jakość życia ludzi.

Twórczość artystyczna daje możliwość tworzenia przestrzeni do uczestnictwa i aktywnego słuchania. Trener ma motywować grupę poprzez wspieranie interakcji społecznych i pozytywne podejście do trudności, które pojawiają się podczas ćwiczeń. Szkolenie musi wykraczać poza przekazywanie wiedzy technicznej - to integralny proces oparty na interakcjach między ludźmi.

3.4.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

Aby zbliżyć się do grup wrażliwych, warto współpracować **z profesjonalistami z dziedziny psychospołecznej**, którzy wcześniej zajmowali się potencjalnymi uczestnikami i mogli ich poznać. To ułatwia weryfikację, które osoby mogą skorzystać z zajęć zgodnie ze swoimi potrzebami i zainteresowaniami.

W przypadku osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną taka współpraca jest niemal niezbędna dla powodzenia jakiegokolwiek aktywności. Społeczeństwo ma tendencję do niedoceniań zdolności twórczych osób niepełnosprawnych, a **uprzedzenia i stereotypy mogą stanowić przeszkodę** w pracy z takimi grupami wrażliwymi. Wzbogacenie wiedzy organizacji wdrażającej o doświadczenie profesjonalistów lub organizacji z wcześniejszym dorobkiem w tym obszarze ułatwia wydobycie i docenienie umiejętności i talentów osób defaworyzowanych pomimo niekorzystnych okoliczności.

Trenerzy mogą oferować sesje informacyjne w lokalnych stowarzyszeniach, a ogłoszenia o szkoleniu warto umieszczać na tablicach ogłoszeń. Zorganizowanie warsztatów dla profesjonalistów, którzy mogą pomóc w dotarciu do potencjalnych uczestników z pewnością ułatwi ich rekrutację.

Wreszcie, specjaliści ds. edukacji na rzecz integracji społecznej mogą towarzyszyć procesowi szkoleniowemu i pomagać w razie konfliktów i trudności społeczno-emocjonalnych, jakie zdarzają się w grupach.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

3.4.3 Opracowanie programu szkoleniowego

Chociaż zajęcia artystyczne/kulturalne są zwykle realizowane w formie osobistych spotkań, program szkoleniowy online można skierować do osób o wysokich kwalifikacjach zawodowych lub wcześniejszym doświadczeniu w tej dziedzinie. Jednak w przypadku działań z osobami defaworyzowanymi kluczowe znaczenie ma praca twarzą w twarz, ponieważ przynosi im znaczne korzyści.

Bazując na doświadczeniach warsztatu ceramicznego odbytego w ramach pilotażu w Hiszpanii, można stwierdzić, że szkolenie online byłoby skuteczne tylko wtedy, gdyby uczestnicy wcześniej nabyli kwalifikacje zawodowe lub wstępne doświadczenie w tej dziedzinie.

Z racji właściwości gliny, we wszystkich fazach procesu tworzenia potrzebny jest profesjonalista. Ponadto osób niezamożnych zwyczajnie nie stać na niezbędny sprzęt do wyrobu ceramiki.

Bardziej korzystny wydaje się długoterminowy program szkoleniowy, **ponieważ rozwijanie działalności artystycznej wymaga czasu, poświęcenia i przebycia określonego procesu technicznego**, zwłaszcza w przypadku osób niepełnosprawnych. Wymiar czasowy szkolenia zależy od rodzaju działalności artystycznej oraz potrzeb konkretnej grupy docelowej. Doświadczenia z pilotażowego warsztatu ceramicznego w Hiszpanii wskazują, że program obejmujący minimum dwugodzinne sesje cztery razy w miesiącu to idealne rozwiązanie pasujące też do kalendarza roku szkolnego.

Ponadto korzystne byłoby ograniczenie liczby uczestników każdej sesji, do maksymalnie 8 w mieszanych grupach osób z niepełnosprawnością i bez niepełnosprawności. Liczebność grupy można zwiększyć do 10 osób w przypadku grup młodzieży z trudnościami społecznymi.

Podczas pracy z osobami niepełnosprawnymi trener musi się w pełni zaangażować, asystować i słuchać okazując poszczególnym uczestnikom jak największą uwagę. Niezbędne jest inspirujące środowisko uczenia się,

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

nawiązanie z uczestnikami relacji opartych na zaufaniu i wspieranie współpracy w grupie.

Wreszcie, oprócz materiałów potrzebnych do prowadzenia działalności ceramicznej, zaleca się wsparcie szkolenia dodatkowymi zasobami zewnętrznymi, takimi jak książki artystyczne, muzyka, reprodukcje rzeźb oraz grupowe wizyty w lokalnych muzeach.

3.4.4 Jak ocenić program szkoleniowy

Organizacja Edukacyjna Narodów Zjednoczonych (UNESCO) uznaje i promuje edukację pozaformalną jako narzędzie upodmiotowienia i transformacji społecznej. Istota edukacji pozaformalnej to elastyczność i zdolność przystosowania się do różnych kontekstów społecznych.

W przypadku programu szkoleniowego, konieczne jest prowadzenie ciągłej ewaluacji, najlepiej poprzez zaplanowanie tego działania z uwzględnieniem różnorodnych metod i zasobów.

Zaleca się wykorzystanie indywidualnych kwestionariuszy lub wywiadów, aby określić oczekiwania uczestników, poziom ich wiedzy na temat proponowanej aktywności oraz ich stan społeczno-emocjonalny przed szkoleniem.

Wskaźniki te dostarczają istotnych informacji przydatnych do zaplanowania sesji, utworzenia grup, a na zakończenie szkolenia do porównania wyników z zaplanowanymi celami.

W przypadku korzystania z kwestionariuszy podsumowane wyniki powinny być udostępnione grupie, aby uczestnicy mieli również świadomość poczynionych postępów i poziomu własnych dokonań.

Pod koniec każdej sesji trener powinien sporządzić arkusz wyników grupy, aby przeanalizować zachowania, komunikację, zaangażowanie, nawiązywanie więzi z prowadzącymi, obszary zainteresowań oraz emocje i odczucia zaobserwowane w grupie.

Jeśli chodzi o opracowywanie sesji, kluczowa jest ocena, czy proponowane działanie pasuje do grup docelowych i czy mogą one

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

osiągnąć zakładane cele. Warto również ocenić użyte materiały, przestrzeń, narzędzia, czas i dostępne zasoby.

3.5 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla osób z niepełnosprawnością psychiczną i fizyczną, osób objętych opieką psychiatryczną, młodych dorosłych o niskich dochodach

3.5.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

Można śmiało powiedzieć, że projektowaniem szkoleń powinni zajmować się trenerzy najlepiej zaznajomieni z wybraną praktyką i posiadający niezbędne kompetencje i doświadczenie w dziedzinie edukacji. Niemniej to tylko część koniecznego przygotowania. Niezbędne jest także dogłębna wiedza na temat potrzeb wrażliwych grup docelowych i doświadczenie w pracy z nimi. Zaangażowanie profesjonalisty posiadającego doświadczenie w pracy z konkretną grupą docelową jest bardzo pomocne.

Bazując na doświadczeniach z wdrożeń pilotażowych można stwierdzić, że zaangażowanie uczestników w fazę projektowania szkolenia jest ryzykowne, ale satysfakcjonujące. Grupa młodych ludzi o niskich dochodach brała czynny udział w projektowaniu pilotażowego warsztatu lalkarskiego na Węgrzech. Po wprowadzeniu do praktyki tworzenia lalek uczestnicy przeprowadzili burzę mózgów, aby zaplanować warsztaty w oparciu o informacje, które niedawno przyswoili. Było to korzystne zarówno dla trenerów, jak i uczestników.

Z różnych powodów pozostałe wrażliwe grupy docelowe, które uczestniczyły w sesjach pilotażowych na Węgrzech, nie zaangażowały się w proces planowania. Jedną z przyczyn było to, że kluczowym elementem tej praktyki było wprowadzenie nowej techniki. Jeśli trenerzy na wczesnym etapie szkolenia opiszą przebieg zajęć, może zabraknąć elementu zaskoczenia uczestników, który jest kluczem do ich zaangażowania. Kolejną obawą było to, że samopoznanie i autoekspresja może stanowić wyzwanie dla osób ze specjalnymi potrzebami.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Wstępne spotkania z uczestnikami mogą ułatwić trenerom uzyskanie informacji o stanie umysłu i możliwych potrzebach uczestników.

Zalecane kroki przy projektowaniu działań artystycznych i kulturalnych to:

1. Trenerzy opracowują pierwszy szkic warsztatu.
 2. Profesjonalista, który na co dzień pracuje z grupą docelową konsultuje ten zarys struktury.
 3. Trenerzy uwzględniają uzyskane wskazówki i opracowują ostateczną wersję roboczą. Wersja robocza powinna być elastyczna, otwarta na późniejsze zmiany, takie jak pominięcie jednego lub dwóch zadań lub dodanie w razie potrzeby dodatkowej aktywności.
 4. Na początku warsztatu trenerzy oceniają uwarunkowania (potencjał miejsca, liczbę uczestników i ich stan emocjonalny)
 5. Uwzględnienie tych informacji prowadzić do modyfikacji planu.
- Podczas zajęć praktycznych trenerzy powinni reagować na rzeczywiste potrzeby uczestników. Np. jeśli uczestnicy zareagują negatywnie na wprowadzoną grę, należy ją porzucić lub rozpoznane przyczyny można zmapować i wykorzystać jako podpunkt danego działania.
6. Na przykład, jeśli grupie brakuje motywacji, można zaproponować wspólne działanie podnoszące gotowość do pracy.
 7. Po zakończeniu sesji trenerzy i eksperci znający grupę docelową oceniają proces, aby skuteczniej zaplanować kolejną sesję.

Kluczowa kwestia to znalezienie równowagi między swobodą a przewodnictwem, a najlepszą drogą do tego jest planowanie sesji w oparciu o wyrażone i przypuszczalne potrzeby grupy docelowej.

3.5.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

Nie ulega wątpliwości, że **wcześniejsze powiązania** z organizacją, która uczestniczy w realizacji projektu ułatwia jego koordynację i czyni proces planowania bardziej praktycznym. Jest to szczególnie istotne, gdy organizacja ma jednocześnie więcej projektów i programów z większą liczbą partnerów. Poszukując potencjalnych partnerów trzeba przed

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

nawiązaniem kontaktu znać profil organizacji, wypracować opartej na współpracy metodologię działań oraz zachować demokratyczne podejście.

Należy również wspomnieć o pewnych niedogodnościach. Nawiązywanie bezpośrednich kontaktów z wybraną organizacją zamiast publikowania otwartych zaproszeń do udziału może ograniczyć **widoczność programu**. W każdym przypadku trenerzy muszą posiadać **niezbędne informacje o organizacji współpracującej**. Zwrócenie się o wsparcie do **lokalnej organizacji** pozwala uzyskać informacje o grupie docelowej, sprawnie zarządzać szczegółami organizacyjnymi i praktycznymi, takimi jak odpowiednia aranżacja miejsca i wkomponowanie zajęć w codzienne programy uczestników. Najlepiej, gdy organizacja współpracująca zapewnia pomoc w trakcie sesji i po nich oraz umożliwia konsultacje w razie potrzeby. Ponadto zaangażowanie specjalisty, który dobrze zna konkretną grupę docelową ułatwia trenerom zapoznanie się z nią i przeprowadzenie bardziej produktywnych sesji.

Kadra wspierająca jest istotna dla realizacji działalności artystycznej/kulturalnej. Choć możliwe jest prowadzenie procesu bez wieloletnich fachowców czy specjalistów, to podczas sesji byłyby różne warunki, w których wsparcie jest bardzo potrzebne. Na przykład, jeśli w warsztacie jest wielu uczestników, korzystne wydaje się utworzenie **mniejszych podgrup** składających się z 2-4 osób do określonych zajęć (np. dzielenie się przemyśleniami, rozmowa o osobistych odczuciach lub emocjach). Lepiej, gdy w sesjach uczestniczy większa liczba instruktorów, którzy mogą zwracać uwagę nie tylko na grupę, ale także na poszczególne osoby. Ponadto, jeśli uczestnik napotyka trudności w trakcie procesu, bardzo ważne jest, aby **zapewnić mu wsparcie, jakiego potrzebuje**.

3.5.3 Opracowanie programu szkoleniowego

Jeden z istotnych efektów uczenia się podczas organizowania programu to potwierdzenie „zasady” **przewagi jakości nad ilością**. Uczestniczenie w długich, intensywnych sesjach może być trudne dla osób wrażliwych. Z drugiej strony, powolny postęp w realizacji programu rozłożonego na

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

większą liczbę spotkań w dłuższym okresie może lepiej wspierać dobre samopoczucie fizyczne i psychicznego uczestników i okazać się bardziej produktywne.

Planując treść programu, trenerzy powinni zwrócić uwagę na pewne czynniki: umiejętności i potrzeby grupy, zarządzanie czasem, warunki lokalowe, dostępne materiały oraz wsparcie w realizacji sesji. Ogromną zaletą pracy z papierowymi lalkami jest możliwość **dostosowywania procesu twórczego i zakładanych wyników** do grupy docelowej.

Trenerzy powinni również mieć swobodę w modyfikowaniu procesu, eksperymentując ze strukturą sesji. Na przykład podczas wdrożenia pilotażowego na Węgrzech trenerzy wprowadzali pewne konieczne zmiany po każdym warsztacie. W ten sposób skonstruowali dwie nieco inaczej zorganizowane sesje dla tej samej grupy docelowej (dwie różne grupy młodych dorosłych o niskich dochodach). Pod koniec kolejnych warsztatów pojawiły się widoczne różnice w zaangażowaniu uczestników.

W przypadku warsztatów dla określonej grupy docelowej osób o specjalnych potrzebach liczba uczestników powinna być proporcjonalna do liczby trenerów, czyli 3 uczestników na 1 trenera. Jak wynika z doświadczeń pilotażowego wdrożenia, wskaźnik ten okazał się idealny. Możliwe jest jednak również prowadzenie sesji w proporcji 4 lub 5 uczestników na 1 trenera. W przypadku uczestników neurotypowych (minimum) dwóch trenerów może pracować z (maksymalnie) 30 uczestnikami. Przy mniejszej liczbie uczestników trenerzy mogą poświęcić więcej uwagi poszczególnym procesom.

Planując czas trwania szkolenia, warto pamiętać, że sesje odbywane w regularnych odstępach czasu bywają bardziej skuteczne w odkrywaniu innych pozytywnych rezultatów. Na koniec opierając się na doświadczeniach pilotażowych warsztatów lalkarskich na Węgrzech można śmiało powiedzieć, że cztery sesje trwające po 90 minut byłyby wystarczające do opanowania podstaw tej techniki.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

3.5.4 Jak ocenić program szkoleniowy

Kwestionariusz może być wykorzystany jako ćwiczenie uzupełniające, które okazało się bardzo przydatne i owocne w dalszej pracy z uczestnikami neurotypowymi. Jednak bardziej nieformalne i kreatywne metody byłyby korzystne podczas pracy z osobami o specjalnych potrzebach.

W niektórych przypadkach organizacja współpracująca może pomóc w zebraniu informacji zwrotnych od uczestników na temat ich doświadczeń. W ten sposób uczestnicy mogą być uczciwi i krytyczni jednocześnie, bo nie czują presji ujawniania opinii bezpośrednio trenerom.

Trenerzy mogą również zaprosić uczestników do rozmowy o ich odczuciach w trakcie i po szkoleniu. Warto wiedzieć, jaka część szkolenia wywarła największy wpływ na uczestników. Te informacje pozwolą wyróżnić dobrze działające części szkolenia, a elementy, które nie otrzymały [pozytywnej] informacji zwrotnej, mogą zostać ponownie ocenione.

Ewaluacja może nastąpić zaraz po szkoleniu lub kilka tygodni później. Zaletą pierwszego podejścia jest to, że wrażenia uczestników nadal pozostają niezwykle świeże i żywe. Jeśli jednak istnieje prawdopodobieństwo, że po upływie dłuższego czasu uczestnicy będą mieli większe szanse na doświadczenie oddziaływania szkolenia na swoje życie, dane ewaluacyjne mogą okazać się bardziej istotne i pouczające.

3.6 Metodologia projektowania i realizacji działań kulturalnych dla młodych dorosłych o niskich dochodach i dla seniorów

3.6.1 Podejście do projektowania działalności artystycznej i kulturalnej

Zajęcia artystyczne i kulturalne dla grup szczególnie wrażliwych - zgodnie z zasadami uczenia się przez doświadczenie i narzędziami edukacji nieformalnej - powinni projektować kompetentni i doświadczeni specjaliści lub trenerzy. Ponadto proces uczenia się musi realizować perspektywę „**uczenia się przez działanie**”.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Podejście partycypacyjne jest niezbędne, aby atmosfera szkolenia sprzyjała integracji. Program musi zapewnić elastyczny przepływ, który pozwoli każdemu uczestnikowi na dołączenie do zajęć w jego/jej własnym tempie. Poza podstawowymi zajęciami kulturalnymi warto uwzględnić w programie ćwiczenia rozgrzewające, energetyzujące i budujące zespół oraz wykorzystywać je do rozpoczynania każdej sesji i tak często, jak to konieczne.

Instruktorzy/trenerzy powinni podczas procesu szkoleniowego motywować uczestników do odbywania większości sesji. Niezbędna jest cierpliwość i zrozumienie trudności, z jakimi mogą się zmierzyć uczestnicy, oraz stwarzanie możliwości uczenia się w społeczeństwie i komunikacji w grupie.

Instruktorzy muszą wykazywać się **podejściem włączającym** i postawą obejmującą uczestników; posiadanie przez trenerów artystycznych umiejętności i głębokiej wiedzy o sztuce i kulturze, nie jest tak istotne - są to tylko narzędzia szkoleniowe. Główna idea opracowania i realizacji szkolenia to nie tylko zapoznanie osób zagrożonych wykluczeniem z nowymi metodami i technikami artystycznymi, ale też wspieranie ich w rozwijaniu umiejętności miękkich i społecznych oraz przyczynianie się do ich dobrego samopoczucia psychicznego i fizycznego.

Byłoby korzystne dla procesu szkoleniowego, gdyby trenerzy mieli uprzednie doświadczenie w pracy z konkretną wrażliwą grupą docelową. W razie potrzeby trenerzy mogą zebrać informacje na temat grupy szczególnie zagrożonej wykluczeniem, z którą zamierzają pracować; warto poprosić o wsparcie organizacje lub pracowników socjalnych, którzy pracują z grupami, dla których przygotowuje się szkolenia.

Umiejętności miękkie, które muszą posiadać trenerzy projektujący zajęcia kulturalnych dla grup wrażliwych, są powszechne; **zdolności adaptacyjne i elastyczność**. Skupienie się na dostosowaniu programu do uczestników rozpoznawanie ich potrzeb, weryfikacja wymagań i adekwatne reagowanie na aktualną sytuację danego treningu. Dlatego zespół prowadzący szkolenie powinien być na tyle dobrze przygotowany, aby

spontanicznie reagować na zmiany i konflikty, które mogą wystąpić w trakcie realizacji programu.

3.6.2 Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych

Trenerzy mogą zidentyfikować grupę docelową, biorąc pod uwagę różne uwarunkowania, takie jak rosnące potrzeby w społeczeństwie, dostęp do grupy słabszej i możliwości interakcji z organizacjami reprezentującymi grupy zagrożone wykluczeniem. W celu zorganizowania działalności kulturalnej lepiej jest najpierw określić grupę docelową, a następnie nawiązać kontakt z organizacjami reprezentującymi takie grupy; są to ośrodki społeczne, gminne lub pokrewne domy kultury i centra wolontariatu.

Po znalezieniu gotowej do współpracy organizacji partnerskiej, można wśród jej członków rozpropagować planowane działania. Poza tym zawsze możliwe jest jej **publiczne ogłoszenie**. Otwarte zaproszenie można opublikować w mediach społecznościowych (strony internetowe, grupy na Facebooku, Instagramie, Telegramie i WhatsApp) i udostępnić innym organizacjom, centrom społecznościowym i wolontariuszom.

Dawne kontakty mogą również pomóc w identyfikacji grupy docelowej i powiązanych organizacji. Możliwe jest prowadzenie zajęć z innymi organizacjami, z którymi trenerzy mieli już kontakt lub współpracują w innym celu. Pozytywnym rezultatem takich poprzednich kontaktów bywa potrzebne do realizacji działania wsparcie ze strony innej organizacji, która ma doświadczenie w pracy z określoną grupą docelową.

Bardzo pomaga trenerom wszelkie **techniczne i fizyczne wsparcie** współpracującej organizacji w przygotowaniu i dystrybucji materiałów szkoleniowych, prowadzeniu dokumentacji lub zapewnieniu bezpieczeństwa i ochrony.

Ponadto **wsparcie emocjonalne** trenerów jest bardzo korzystne podczas pracy z grupami wrażliwymi, więc profesjonalistów z organizacji współpracującej można poprosić o czynny lub okazjonalny udział w

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

procesie szkoleniowym. Na przykład w pracy z seniorami przydaje się obecność gerontologa, psychologa czy pracownika socjalnego – jest to ogromna pomoc dla uczestników.

W przypadku młodych dorosłych znajdujących się w trudnej sytuacji ekonomicznej psycholog, pracownik socjalny lub wolontariusz może w razie potrzeby zaoferować wsparcie emocjonalne. Ta konkretna grupa docelowa składa się z osób, które napotykają wiele trudnych sytuacji w życiu osobistym z powodu braku wystarczających zasobów materialnych. Ponieważ, Tworzenie lalek to proces rozwijający empatię i autorefleksję, może wywołać u uczestników zarówno emocje przyjemne jak wspomnienia przeżytych traum. Dlatego profesjonalista, który wspiera trenera i uczestników podczas całego procesu, w dużym stopniu przyczynia się do jakości i oddziaływania szkolenia. Taki personel pomocniczy przyczynia się również do poprawy wskaźnika kontynuacji uczestnictwa w szkoleniu.

Wreszcie, wolontariusz, członek organizacji lub profesjonalista bardzo się przydaje, gdy robi zdjęcia, nagrywa filmy i edytuje je w celu zwiększenia widoczności projektu; czasami dla trenerów może być za trudne jednoczesne prowadzenie szkolenia i opracowywanie materiałów audiowizualnych.

Co więcej, dobrze byłoby, gdyby trenerzy odbyli wstępne spotkanie z organizacją partnerską, niezależnie od tego, czy współpracowali już wcześniej, czy dopiero się spotkali. Program szkoleniowy musi zostać skonsultowany z inną organizacją, aby potwierdzić, czy jego wdrożenie jest właściwe i realistyczne w konkretnej wrażliwej grupie docelowej.

Trenerzy powinni również przygotować się na zaspokojenie potrzeb grupy docelowej. Sprawdzenie warunków lokalowych, tego, czy potencjalne miejsce zajęć odpowiada wymaganiom danego szkolenia i potrzebom uczestników, zapobiegłoby wielu ewentualnym konfliktom podczas realizacji programu szkoleniowego. Na przykład: miejsce to powinno być dobrze wentylowane, posiadać odpowiednie urządzenia sanitarne i mieć wygodną, przestronną przestrzeń roboczą do prezentowania wydarzeń artystycznych i kulturalnych w warunkach pracy grupowej.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

3.6.3 Opracowanie programu szkoleniowego

Opracowanie i rozplanowanie z wyprzedzeniem wstępnego programu szkolenia jest bardzo korzystne. Jednak podczas szkolenia mogą wystąpić nieoczekiwane trudności, dlatego program powinien być elastyczny, aby dało się wprowadzić niezbędne zmiany w celu przezwyciężenia tych trudności. Ponadto można zaplanować program w kilku wariantach, różniących się intensywnością i czasem trwania.

Zaplanowano 2-miesięczne warsztaty z papierowego lalkarstwa, złożone z 8 sesji po 2 godziny każda, z udziałem młodych dorosłych znajdujących się w trudnej sytuacji ekonomicznej w Turcji. Jednak utrzymanie kontynuacji uczestnictwa było wyzwaniem podczas realizacji szkolenia. Niektórzy uczestnicy znaleźli pracę, niektórzy nadal byli studentami i zdawali egzaminy na uniwersytecie, a niektórzy nie mogli kontynuować udziału w zajęciach z powodu problemów zdrowotnych związanych z pandemią. W rezultacie czas trwania szkolenia został wydłużony do 3 miesięcy, a przerwy między sesjami były dłuższe.

Również w innej realizacji Utopia zaplanowała dwutygodniowe warsztaty z seniorami, które składały się z 8 sesji po 1 godzinie każda. Jednak współpracująca organizacja poprosiła o jednodniowe intensywne warsztaty, więc przekształcono warsztaty w 8-godzinny, całodzienny program. Zespół musiał szybko przystosować się do nowych okoliczności i dostosować program do aktualnych potrzeb.

Po pandemii Covid 19 powszechne jest dostosowywanie dowolnych wydarzeń artystycznych, kulturalnych, społecznych, edukacyjnych czy zawodowych do przekazu wirtualnego. Jednak w przypadku osób dorosłych wymagających szczególnego traktowania nie można uzyskać pozytywnych społecznych i emocjonalnych skutków zajęć bezpośrednich realizując ich program online.

Doświadczenie wyniesione z osobistego przeżycia przyczynia się do wzrostu samoświadomości i poczucia własnej wartości uczestników oraz rozwija ich umiejętności społeczne, oferując jednocześnie empiryczne doświadczenie edukacyjne, które pobudza kreatywność. Stworzenie uczestnikom przestrzeni do wyrażania siebie i wzajemnego poznawania się pomaga im uczyć się współpracy i rozwijać empatię wobec innych.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Ponadto, aby stworzyć produktywne i integrujące środowisko szkoleniowe, warto ograniczyć liczbę uczestników, np. do 10-15 osób. Z tak liczną grupą lepiej poradzi sobie co najmniej dwóch trenerów prowadzących sesje. Działania artystyczne wymagają dużo indywidualnej uwagi dla każdego z uczestników i szczegółowej pracy, która pochłania czas. Większa liczba pracowników zaangażowanych w prowadzenie szkolenia przekłada się na pozytywne i owocne doświadczenia uczestników.

Istotne jest również zachęcenie uczestników do wzajemnej pomocy, bo to intensyfikuje interakcje społeczne. Aby ułatwić uczestnikom osiągnięcie gotowości do treningu, można rozpoczynać sesje od ćwiczeń energetyzujących, łamaczy lodów lub dowolnej gry odpowiedniej dla grupy docelowej. Bardzo ważne jest również uwzględnianie ich potrzeb, koncentracja na procesie twórczym oraz utrzymywanie niskich oczekiwań co do wyników.

Materiały nie muszą być identyczne dla każdej aktywności szkoleniowej. Zwykle **różnorodność rośnie, a produktywność szkolenia poprawia się**, gdy uczestnicy przynoszą własne materiały z recyklingu, aby zindywidualizować swoje prace. Tworzą wówczas niepowtarzalne i zindywidualizowane kreacje. Działania artystyczne stwarzają nieograniczone możliwości i są doskonałą okazją do wypróbowania nowych pomysłów, **budowania poczucia własnej wartości** i ćwiczenia w praktyce **umiejętności podejmowania decyzji**.

3.6.4 Jak ocenić program szkoleniowy

Zarówno **kwestionariusze**, jak i **wywiady** mogą być wykorzystane na zakończenie zajęć w celu oceny programu szkoleniowego. Ponadto, aby monitorować proces, po każdej sesji można przeprowadzać **oceny indywidualne lub grupowe**, podczas których uczestnicy dzielą się z trenerami swoimi przemyśleniami i opiniami. Umożliwienie uczestnikom odpowiedniej wypowiedzi bardzo przyczynia się również do poprawy jakości szkolenia. Utrzymywanie kontaktu z uczestnikami i uzyskiwanie od nich informacji zwrotnej pomaga dostosować sesje do ich potrzeb.

Standardowe techniki oceny, takie jak wypełnianie długich formularzy, mogą być zbyt skomplikowane dla wielu wrażliwych grup, dlatego należy szukać kreatywnych rozwiązań. Krótkie i ekscytujące formularze cyfrowe

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

łatwo wypełnić, wywiady wideo, quizy lub inne kreatywne techniki pozyskiwania opinii i recenzji - takie jak aktywne recenzowanie, głosowanie socjokracyjne, narzędzia internetowe i aplikacje w rodzaju Kahoot - bywają zabawne, a zarazem praktyczne.

Podczas pilotażu w Turkiye uczestnicy i instruktorzy przeżyli wspólnie cenne chwile w radosnej, ciepłej i przyjaznej atmosferze. Tworzenie i indywidualizacja papierowych lalek oraz próba ich animowania pozytywnie wpłynęła na autoekspresję uczestników oraz poprawiła ich **stan psychiczny i emocjonalny**.

Nawet jeśli niektórym uczestnikom (z obu grup docelowych) na początku warsztatów brakowało zainteresowania i motywacji, stopniowo w pełni zaangażowali się w szkolenie. Projektowanie lalek sprawiało im ogromną radość i zagłębiali się w proces twórczy, a to rzeczywiście cenny i konkretny rezultat.

Uczestnik pilotażu (65 lat) stwierdził, że czynność ta przypomina mu **dzieciństwo, poczucie spokoju i szczęścia**. Inna uczestniczka (22) zauważyła, że dzięki warsztatom poczuła się **bardziej komfortowo i zachowywała się bardziej asertywnie**. Rzeczywiście, zbiorcze wyniki ewaluacji potwierdziły, że sztuka to potężne narzędzie o szerokim zasięgu i każdy może z niego korzystać w procesie uczenia się przez całe życie.

CZĘŚĆ 4

Jak prowadzić szkolenia dla członków grup wrażliwych,

którzy sami chcą zostać trenerami

Organizowanie działań artystycznych i kulturalnych bywa okazją do wyróżnienia z grup szczególnie wrażliwych osób, które **odznaczają się entuzjazmem do uczenia się przez całe życie**, co jest niezbędne, aby zostać trenerem. Po zakończeniu warsztatów uczestnicy mogą okazać zainteresowanie dalszym szkoleniem, które umożliwia zostanie instruktorem; muszą być przy tym gotowi do wzięcia na siebie odpowiedzialności także za inne osoby oraz do zaakceptowania nowych wyzwań.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Jak wspomniano wcześniej, bezpośrednie działanie o pozytywnych skutkach społecznych i emocjonalnych bywa bardziej owocne niż program online. Jednak szkolenie warto wspierać **sesjami uzupełniającymi online**, podczas których uczestnicy mogą wymieniać się doświadczeniami i zadawać pytania. Poza tym niektóre szczególnie wrażliwe grupy docelowe mogą borykać się z trudnościami ekonomicznymi lub brakiem sprzętu materialnego/technicznego (komputer i internet), co uniemożliwia przeprowadzenie sesji online.

Na przykład w przypadku osób niewidomych i słabowidzących programy szkoleniowe ukierunkowane na wykorzystanie przedmiotów do celów edukacyjnych i terapeutycznych mogą stanowić szczególne wyzwanie. Jak wyjaśniono powyżej, sztuka lalkarska jest bardzo związana z ekspresją wizualną; jednak podczas szkolenia twarzą w twarz osoby z wadami wzroku mogą opanować sztukę budowania i animowania lalek na tyle, aby przekazywać tę wiedzę i umiejętności innym. Nadal będą potrzebować wsparcia osób, które widzą, które będą obserwować lalki w akcji i wyjaśniać, co dzieje się na scenie podczas animowania lalek; co widzi widz, a co nie ma znaczenia, nie pasuje w sensie artystycznym i technicznym. Liczy się osobiste doświadczenie osób z dysfunkcją wzroku w eksperymentowaniu z lalkami, zrozumienie głównych zasad konstruowania i ożywiania postaci.

Czas trwania programu szkoleniowego i poszczególnych sesji powinien być określony na podstawie technicznej złożoności wybranego narzędzia kulturowego lub metodologii oraz poziomu niezbędnych umiejętności instruktorskich, które powinni zdobyć uczestnicy. Obszerny kurs nie będzie konieczny, jeśli uczestnicy brali już udział w szkoleniach artystycznych i kulturalnych, a zatem mają podstawową wiedzę na temat struktury i treści. Jeśli jednak uczestnicy dopiero zaczynają poznawać określoną dziedzinę, powinni najpierw sami **w praktyce zaznajomić się z metodologią**. Główny cel to umożliwienie im zbadania efektów danego działania, co ułatwi im później stanie się bardziej autentycznymi i samodzielnymi trenerami i instruktorami.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Program szkolenia dla trenerów może koncentrować się na nowych umiejętnościach i technikach przez kolejny okres, po czym następuje krótka **prezentacja i analiza zestawu narzędzi i podręcznika projektu**. Uzmysłowanie potencjalnym instruktorom znaczenia dynamiki grupy jest bardzo ważne, podobnie jak danie im czasu na refleksję i ocenę. Z uczestnikami można również omówić **przykłady i specyfikę różnych grup wrażliwych**. W przypadku realizacji takiego programu może wystarczyć jeden pełny dzień intensywnych warsztatów. Aby jednak zagłębić się w technikę i trenować niektóre kompetencje społeczne i umiejętności techniczne, należy przedłużyć czas realizacji programu szkoleniowego; może być długotrwały, na przykład jeden dzień w tygodniu po dwie godziny przez jeden rok.

Szkolenie ma na celu wsparcie uczestników w rozwijaniu umiejętności miękkich, takich jak **komunikacja, empatia i aktywne słuchanie**, a także ich zdolności do tworzenia integracyjnego środowiska, tak aby mogli odnosić sukcesy w **zarządzaniu grupą i konfliktami**. Przy planowaniu i treści programu należy również wziąć pod uwagę dyspozycyjność i zaangażowanie uczestników. Kluczowe jest zbadanie ewentualnych ograniczeń uczestników i elastyczne reagowanie na ich potrzeby. Należy również zauważyć, że im gruntowniej uczestnicy są przeszkoleni, tym bardziej znaczące i zintegrowane będzie oddziaływanie szkolenia.

Przyszli trenerzy i instruktorzy powinni pracować nad sobą, aby osiągnąć **otwarte, elastyczne podejście**, które pomogłoby im w pełni zaangażować się w proces szkolenia. Powinni mieć na celu przyczynianie się do rozwoju umiejętności komunikacyjnych, organizacyjnych, zdolności adaptacyjnych i kreatywnego myślenia uczestników. Poza wprowadzeniem uczestników w nową technikę warto przerobić z nimi wiele **ćwiczeń energetyzujących, łamaczy lodów i gier integracyjnych** – będą to dla nich pomocne w pracy trenera narzędzia do wykorzystania w przyszłości. Niezależnie od tego, czy kandydaci na trenerów znali się wcześniej, warto poświęcić trochę czasu na budowanie zespołu, aby **zwiększyć spójność grupy i poczucie przynależności**.

Aby to osiągnąć warto ograniczyć liczbę uczestników do jak najmniejszej, aby każdy miał szansę otrzymania niezbędnego dla siebie czasu i wsparcia umożliwiającego rozwój i wzmacnianie się w odpowiednim tempie.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Idealnie byłoby **włączyć jako mentora/trenera kogoś z tego samego wrażliwego środowiska, aby służył jako stałe pozytywne wzmocnienie dla uczestników**. Należy również pamiętać o dostosowaniu treści i formatu materiałów szkoleniowych do poziomu uczestników i ich tempa nauki.

Niektóre specyficzne działania artystyczne i kulturalne mogą wymagać odpowiedniego podejścia metodycznego i szczegółowego wyjaśnienia właściwego korzystania z materiałów i narzędzi w celu uzyskania lepszych wyników, na przykład przy wytwarzaniu ceramiki. W przypadku pracy z grupą osób z niepełnosprawnością intelektualną opracowanie programu szkoleniowego dla trenerów może być dużym wyzwaniem. Jednak z pomocą personelu technicznego i kontynuowanym po szkoleniu wsparciem, oraz z programem szkoleniowym dostosowanym do potrzeb tej grupy, osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą stać się autentycznymi liderami, którzy przełożą inną swoją artystyczną motywację i umiejętności.

Co więcej **koszt wybranej techniki** należy rozważyć z wyprzedzeniem, a zasoby finansowe można zasilić ubiegając się o fundusze społeczne. Stworzenie warsztatu ceramicznego lub założenie stacji radiowej może być trudne do sfinansowania z powodu znacznych kosztów.

Ponadto dla osób zagrożonych wykluczeniem korzystanie z profesjonalnego poradnictwa i osobisty kontakt z innymi ludźmi, który zapewnia obecność profesjonalistów, jest niezbędny do poprawy jakości życia i integracji społecznej. W trakcie całej procedury konieczna jest obecność **psychologa** lub **pracownika socjalnego**, aby zapewnić uczestnikom stosowne warunki uczestnictwa. W przypadku szkolenia osób niewidomych i słabowidzących korzystną będzie pomoc osób widzących. Dodatkowo w pracy z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie wsparcie ich przez asystentów o normatywnych umiejętnościach poznawczych korzystnie wpływa na interakcje społeczne podczas szkolenia.

Materiały szkoleniowe mogą pozostać takie same, jak te na szkoleniu pilotażowym, ale z naciskiem na bardziej szczegółowe i kreatywne ich eksplorowanie, zwłaszcza gdy wielu uczestników ma już podstawową wiedzę, z racji wcześniejszego uczestnictwa w szkoleniu pilotażowym. Odmiennie materiały mogą pobudzić kreatywność uczestników, a

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

różnorodność umożliwi nowe doświadczenia. Produktywne byłoby **podzielenie się doświadczeniami** – zarówno przez trenerów, jak i uczestników - ze szkolenia pilotażowego oraz udostępnienie jego materialnych produktów, takich jak filmy wideo i wyniki oceny. Rekomendowane jest również włączenie do programu nowych zasobów zewnętrznych, takich jak wizyty artystów, wycieczki, wystawy czy szkoły artystyczne i rzemieślnicze.

Podczas szkolenia uczestnicy mogą próbować prowadzić dla siebie nawzajem krótkie sesje - fragmenty programu, aby sprawdzić się w roli trenera. Pozostali uczestnicy (i trenerzy) **udzielając informacji zwrotnych wspierać się nawzajem** w doskonaleniu warsztatu i budowaniu poczucia własnej wartości. Uczestnicy mogą dzięki temu bez ryzyka porażki testować swoje nowe umiejętności i zdobywać doświadczenie w prowadzeniu takich szkoleń. Idealnie, gdy uczestnik może samodzielnie zorganizować program, przy pomocy doświadczonego trenera lub przy jego udziale w szkoleniu w roli obserwatora. Tym sposobem uczestnicy mają szansę na uzyskanie obiektywnych refleksji na temat swoich postępów oraz na doskonalenie umiejętności trenerskich.

Należy zawsze **monitorować i oceniać** takie przełomowe wydarzenia. Prowadzenie od początku szkolenia stałej oceny procesu edukacyjnego ułatwia zapobieganie rezygnacjom z uczestnictwa, niskiej frekwencji oraz słabemu zaangażowaniu. Wreszcie pod koniec procesu nabyte umiejętności powinny być gruntownie oszacowane.

PODSUMOWANIE

Programy **uczenia się przez całe życie** pomagają dorosłym rozwijać i aktualizować posiadane umiejętności oraz poprawiać zdolność przystosowania się do społeczeństwa. Życie zawodowe i społeczne w coraz większym stopniu wymaga umiejętności adaptacyjnych, krytycznego myślenia, rozwiązywania problemów; ciekawość i

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

kreatywność to zasoby poznawcze i społeczno-behawioralne³². Ponadto każda osoba ma prawo do **wysokiej jakości edukacji i możliwości uczenia się przez całe życie**³³. Miliony ludzi na całym świecie są wykluczone z edukacji z powodów takich jak płeć, orientacja płciowa, pochodzenie etniczne lub społeczne, język, religia, narodowość, sytuacja ekonomiczna lub zdolności.³⁴

Jeśli chodzi o edukację dorosłych, konieczne jest zidentyfikowanie i usunięcie wszystkich barier w dostępie do niej oraz zapewnienie „**edukacji włączającej**” dla wszystkich uczących się, bez względu na wyzwania, jakie mogą napotykać. Powinni mieć możliwość uczestniczenia w programach, które będą korzystne, skuteczne i praktycznie użyteczne w ich życiu. Sukces edukacji włączającej polega przede wszystkim na akceptacji, zrozumieniu i adaptacji różnic i różnorodności uczniów, w tym ich aspektów fizycznych, poznawczych, akademickich, społecznych i emocjonalnych.

Agenda UNESCO 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju, która zawiera zasadę „nie zostawiaj nikogo w tyle”, przewiduje pokojowe, sprawiedliwe i integracyjne społeczeństwa, w których wszyscy ludzie mogą realizować swój potencjał w godności i równości. Ta ustawa przeciwko nierówności ma na celu wyeliminowanie ubóstwa, ochronę planety i osiągnięcie trwałego wzrostu gospodarczego. **Spółeczeństwo integracyjne** opiera się na podstawowych wartościach, takich jak **sprawiedliwość, równość, sprawiedliwość społeczna, prawa i wolności człowieka, tolerancja i poszanowanie różnorodności**.³⁵ Spójne społecznie społeczeństwo wspierałoby różnorodność, a wszystkie grupy miałyby poczucie przynależności, uczestnictwa, włączenia i uznania. **Spójność społeczna gwarantuje, że grupy znajdujące się w niekorzystnej sytuacji odgrywają aktywną rolę w społeczeństwie.**

³² World Bank World Development Report 2019: The Changing Nature of Work. p. 72-82, available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/816281518818814423/pdf/2019-WDR-Report.pdf> / 10.08.2022.

³³ <https://www.unesco.org/en/education/right-education> /16.09.2022.

³⁴ <https://www.unesco.org/en/education/inclusion> /11.09.2022.

³⁵ <https://en.unesco.org/culture-development/transversal-approaches/social-inclusion> /14.09.2022

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Stale rośnie udział sztuki i kultury we wszystkich dziedzinach życia społecznego, w tym w gospodarce i zatrudnieniu. Kultura wpływa na rynek pracy, zachowując jednocześnie swój podstawowy charakter związany z kreatywnością, tożsamością i wyrażaniem siebie. Takie cechy umożliwiają łączenie rozwijania umiejętności podnoszących zdolność uzyskania zatrudnienia z autentyczną autoekspresją i dobrym samopoczuciem, co w rezultacie daje poczucie włączenia społecznego.

Według wielu badań, o których mowa również w tym podręczniku, działania artystyczne i kulturalne pomagają ludziom lepiej poznać samych siebie, zdefiniować uczucia i potrzeby, zbudować pewność siebie i zwiększyć motywację. Działania te przyczyniają się również do rozwijania nowych **umiejętności miękkich** lub ich doskonalenia, zwiększenia **odporności** na doświadczenia życiowe oraz pomagają **przezwyciężyć traumy z przeszłości, redukując stres i depresję**. W grupach szczególnie wrażliwych biorących udział w takich działaniach można zaobserwować niezwykle zmiany: **ludzie zbliżają się do siebie we włączającej i kreatywnej atmosferze**, gdy szanowane są wszystkie wartości i zasady.

Opracowanie i realizacja działań artystycznych i kulturalnych wymaga uwzględnienia wielu zmiennych, takich jak: planowanie aktywności, potrzeby i zainteresowania grupy docelowej, dostosowanie czasu trwania i formatu działania do okoliczności, oszacowanie wartości dodanej podejścia partycypacyjnego w projektowaniu działalności. W tym podręczniku konsorcjum Step Up próbowało opisać, w jaki sposób skutecznie organizować takie działania, aby dotrzeć do określonych grup szczególnie wrażliwych, a także podzieliło się najważniejszymi spostrzeżeniami z działań pilotażowych w każdym kraju partnerskim.

Grupy szczególnie wrażliwe wymienione w podręczniku to:

- Osoby bezdomne
- Osoby z dysfunkcjami wzroku
- Beneficjenci zasiłków z pomocy społecznej

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

- Kobiety z niepełnosprawnościami i pełnosprawne
- Osoby z niepełnosprawnościami psychicznymi i fizycznymi
- Osoby pod opieką psychiatryczną
- Młodzi dorośli w trudnej sytuacji ekonomicznej
- Seniorzy

Na każdym etapie opracowywania i wdrażania pilotaży organizatorzy szczegółowo analizowali potrzeby i charakterystykę ww. grup wrażliwych. Niezależnie od rodzaju aktywności realizowanej podczas szkolenia, wyniki ewaluacji pokazały, że ekspresja artystyczna - potężne narzędzie o szerokim oddziaływaniu - wpływa na **poprawę samopoczucia i umiejętności miękkich** jednostek. Zdaniem uczestników projektu pilotażowego Step Up we wszystkich sześciu krajach, do korzyści uzyskanych podczas szkolenia należały: pewność siebie, wyrażanie siebie, praca zespołowa oraz **możliwość dzielenia się emocjami i osobistymi historiami**.³⁶

Zaproszenie osób z grup wrażliwych, aby zostały instruktorami działań artystycznych i kulturalnych, zapewni trwałość tego projektu. Organizatorzy powinni zachęcać beneficjentów projektów pilotażowych, którzy są zainteresowani działaniami artystycznymi, do prowadzenia podobnych przedsięwzięć w zakresie edukacji pozaformalnej.

Poprzez działania budujące indywidualny potencjał, osoby, które kiedyś były beneficjentami takich projektów, stają się profesjonalnymi trenerami - zdobywając kwalifikacje zawodowe znacząco przyczyniają się do **rozwoju kapitału ludzkiego**. Po zbadaniu potrzeb, trudności i oczekiwań zainteresowanych osób można było powołać grupę szkoleniową przyszłych trenerów.

³⁶ Więcej szczegółowych informacji można znaleźć w „Step Up Project Toolbox”, który jest dostępny pod adresem https://stepupart.eu/images/step_up_toolbox.pdf.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Jak stwierdzono w programie UNESCO na rzecz integracji społecznej, sztuka i działalność kulturalna mogą być bardzo skutecznymi narzędziami wyrażania emocji, komunikacji, tworzenia przyjaźni i jednoczenia społeczności wokół wspólnej wizji pokoju.³⁷

Podsumowując rolę sztuki w integrowaniu grup wrażliwych można śmiało stwierdzić, że sztuka i działania kulturalne mają **dla grup zagrożonych wykluczeniem wymiar terapeutyczny i naprawczy**, ponieważ poprzez **wspieranie więzi społecznych i dobrego samopoczucia promują włączenie społeczne**, które uwalnia od samotności i cierpienia. Podobnie ekspresja artystyczna ma fundamentalne znaczenie dla wspierania **integracji i stabilności społecznej**, przyczyniania się do budowania bardziej pokojowego społeczeństwa i pomaga w zapobieganiu napięciom i konfliktom.

Aby uzyskać więcej informacji o projekcie Step Up, odwiedź naszą stronę internetową lub platformy mediów społecznościowych:

www.stepupart.eu/

facebook.com/stepupproject

instagram.com/stepup.art/

linkedin.com/in/step-up-network-400868209/

twitter.com/StepUp56919723

youtube.com/channel/UCSb0KuFaMhEzT-dMdk7GZxg

Więcej informacji na temat Konsorcjum można znaleźć na poniższych stronach internetowych i platformach społecznościowych partnerów:

CENTRO SOCIAL DE SOUTELO

³⁷ <https://en.unesco.org/culture-development/transversal-approaches/social-inclusion> /13.09.2022

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

centrosocialsoutelo.org/

facebook.com/centrosocialdesoutelo

instagram.com/centrosocialdesoutelo/

EQUAL SOCIETY

www.equalsociety.gr/en/

facebook.com/equalsocietyngo/

twitter.com/EqualSociety1

instagram.com/equalsociety/

youtube.com/user/equalsociety

ESPACIO ROJO

<http://espaciorojo.com/>

<https://www.facebook.com/asociacionespaciorojo/>

https://www.instagram.com/espacio_rojo/

<https://www.linkedin.com/company/asociaci-n-espacio-rojo/>

NYITOTT KOR

<https://nyitottkor.hu/>

<https://hu-hu.facebook.com/nyitottkor/>

<https://www.linkedin.com/company/nyitott-kor/>

TEATR GRODZKI

<https://www.teatrgrodzki.pl/>

<https://pl-pl.facebook.com/TeatrGrodzki/>

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

UTOPIA EDUCATION AND ART

<https://www.utopiaeduart.org/>

<https://www.facebook.com/utopiaeduart>

<https://www.instagram.com/utopiaeduart/>